

Programm,

womit

zu dem Frühlings-Examen

des

Gymnasii zu Sirschberg 1846

ehrerbietigst einladet

Dr. Carl Finge,

Königl. Director und Rector des Gymnasii.

Inhalt:

1. De satirae Romanae auctore eiusque inventore. Scripsit Dr. Petermann.
2. Schulnachrichten von Ostern 1845 bis Ostern 1846, vom Director.

Sirschberg,
gedruckt bei J. S. Landolt.

Printed in Germany

12368

Bo 4539

Box 383

Ne. 1

2677

1532
LXXXIII



De satirae Romanae

auctore eiusque inventore.

Quinque abhinc annis C. F. Hermannus programma edidit,¹⁾ quo de verbis Horatii sat. I, 10, 64 sqq.

Fuerit Lucilius, inquam,
Comis et urbanus, fuerit limatior idem
Quam rudis et Graecis intacti carminis auctor
Quamque poetarum seniorum turba.

disputans non Ennium, sed Lucilium auctorem satirae esse demonstrare studuit. Magna enim inter viros doctos est dissensio, verbis „Graecis intacti carminis auctor“ Enniusne an Lucilius significatus sit ab Horatio. Quamquam vero ab utraque parte viri doctrina insignes stant, interpretationi tamen eorum, qui Lucilium satirae auctorem dicunt, ita ut loci sententia sit: „Fuerit Lucilius limatior quam auctor et inventor novi poësis generis esse possit“, ingeniosa disputatione Hermanni, qui sententiam suam novis argumentis et ex linguae legibus et ex litterarum Latinarum historia desumptis comprobare et firmare studuerit, summa vis atque auctoritas accessisse facile videatur. Quodsi contra huius viri non minus doctrinae copia quam ingenii sagacitate excellentis sententiam subtiliter defensam disputaturus et Ennio, si fieri possit, legitimas auctoris satirae Romanae laudes assignaturus sum, magnus me vexat metus, ne a multis arrogantiae levitatisque iuvenilis insimuler. At dubitationes eas, quae perlecto illo libello mihi remanserunt, si modeste proferam et auctoritatem Hermanni reliquorumque virorum eandem loci Horatiani interpretationem defendentium diligentia et argumentorum gravitate aliquantulum compensem: veniam me apud plerosque impetraturum spero, idque fortasse eo facilius, quod Hermannus fragmentorum Ennii et Lucilii nullam fere habuit rationem.

Iam ut ordo et ratio nostri libelli melius perspici possit, partium singularum inscriptiones praeponantur:

- I. Succincta argumenti libelli Hermanniani expositio.
- II. Quid statuendum sit de Hermanni sententia.
- III. De satira Enniana.
- IV. De satira Luciliana.

1) Disputatio de satirae Romanae auctore ex sententia Horatii serm. I, 10, 66. Marburg. 1841.

I.

Primo capite (cf. p. 4—9) Hermannus utriusque loci Horatiani interpretationis auctores et defensores commemorat. Ac primum quidem dicit Acronem et Porphyryonem, Horatii interpretes, Lucilium auctorem satirae intellexisse, neque renatarum litterarum lumina, H. Stephanum et Guil. Xylandrum aliter statuisse, neque Dionysium Lambinum, Cruquium et Lubinum de quoquam alio praeter Lucilium, qui l. c. secum ipso compararetur, cogitasse. Praeter hos antiquarum litterarum cultores nostro quoque tempore multi viri docti veterum Horatii interpretum sententiam probarunt et commendarunt: Heindorfius, Handius, Bothius, Kirchnerus, Jahnius, Wissius, Schoemannus. Omnium vero acutissime et diligentissime Hermannus ipse de loco Horatii disputavit eo libello, qui mihi ansam et materiam scribendi praebuit. Et ab Hermanni quidem doctrina disputandique arte et subtilitate exspectari poterat, ut quae scite excogitavisset, ea aliis viris doctis probarentur. Sufficiat vero unum Heusdium¹⁾ commemorasse, qui p. 264 se eius interpretationem probare professus est. Quorum virorum auctoritate etsi ea interpretatio, qua Lucilius pro auctore satirae habetur, magnopere commendatur, tamen etiam alterius interpretationis, qua Ennio satirae inventio tribuitur, defensores atque patroni exstiterunt viri praestantissimi Bentleius, Gesnerus, Wielandus, Manso, Jacobsius, Wachsmuthius, Weichertus, Bernhardyus, alii.

Iam de alterius capituli argumento (p. 10—15) videamus. Concedit Hermannus neutri verborum Horat. explicationi deesse, quo defendi possit. Nam in sententia eorum, quibus Ennius auctor satirae l. c. videtur esse, nihil inest, quod linguae Latinae legibus repugnet, neque negari potest Ennium satiras scripsisse. At non scripsit ex sententia Hermanni satiras eius generis, quo Lucilii satirae sunt insignes, et cum ii, qui Ennium satirae auctorem intelligunt, Lucilium ipsum ab Horatio l. c. significatum esse eam maxime ob causam negent, quod linguae leges obloquuntur: Hermannus hanc quam illi dicunt duritiem contortamque collocationem removere studet ita, ut cum universis linguae legibus tum et Graecae et Latinae exemplis verba defendat. Statuit enim Lucilium l. c. limatiorem dici quam auctorem rudis et Graeci intacti carminis, i. e. satirae; cumque Lucilius sit is, qui veram satiram primus condiderit, eum fuisse limatiorem quam auctor novi poësis generis omnino esse possit, i. e. quam ipse fuerit. Hanc igitur loci explicationem contra adversarios defendit. Atque a comparandi modo incipiens concedit quidem plerumque res inter se comparandas mensurae communiōne contineri resque ipsas iuxta se positas et communi mensurae esse subiectas. Interdum autem comparationem ita institui dicit, „ut res aliqua cum sua ipsius mensura comparetur, quae sive in re ipsa sive in universa eius condicione ex notitia cernitur.“ Quarum constructionum alteram apud Graecos usitatiorē fuisse dicit quam apud Latinos, quibus vix dicere licuerit aliquem se ipso superiorem vel inferiorem esse, ut Graecis *αὐτὸν εἶναι τοῦ κρείττονα* aut *ἥττονα*. Alteram vero constructionem tam apud Graecos quam apud Latinos in usu fuisse exemplis comprobare studet.²⁾ Ad sermonis Graeci consuetudinem confirmandam his utitur exemplis: Soph. O. T. 1374. *ἔργ' ἐστὶ κρείσσον' ἀγχοῖης εἰργασμένα.* O. C. 439. *μεῖζω κολαστὴν τῶν πρὶν ἡμαρτημένων.* Eurip. Alcest. 233. *καὶ πλεόν ἢ βρόχῳ δέσφην οὐρανίῳ πελέσσαι.* Ex Latinis autem haec affert exempla: Plaut. Rud. prol. 20. Maiore multa multat quam litem auferunt. Curt. VI, 6, 2. Patrios

1) Edidit van Heusde: *Studia critica in C. Lucilium poetam.* Traiecti ad Rhen. 1842.

2) Dicit Hermannus l. c. p. 13: „Omnis explicatio ad celeberrimum illum usum redibit, quo simplex constructio comparativa in eius locum succedit, quae alias per id quod est ἢ κατὰ sive quam pro et similes formulas declaratur.“

mores disciplinamque Macedonum — velut leviora magnitudine sua ducens. Senec. Hippol. 1032. Litus invexit malum maius timore. Tacit. H. III, 53. Litteras ad Vespasianum composuit iactantius quam ad principem. Juvenal. IV, 66. Privatis maiora focus. ibid. III, 203. Lectus Procula minor. ibid. XV, 140. Infans minor igne rogi. His igitur exemplis Hermannus comprobare vult Horatii verba ita explicari posse, ut Lucilium limatiorem fuisse statuatur, „quam pro ea conditione, in qua auctorem rudis Graecisque intacti carminis versari consentaneum fuerit.“

Hanc interpretandi rationem linguae Latinae legibus non repugnare contendens reliquis libelli capitibus demonstrat eam magis quam alteram litterarum Latinarum historia commendari et poetae sententiae unice convenire. Quod ut comprobet, cap. III (p. 15—21) distinguenda esse dicit genera satirarum Ennianarum et Lucilianarum. Primum vero affert testimonium Quinctiliani dicentis 1) satiram totam Romanis vindicandam esse primumque in ea insignem laudem adeptum Lucilium; et cum l. c. addiderit: „Alterum illud etiam prius satirae genus, sed non sola carminum varietate mixtum condidit Terentius Varro“, Hermannus dicit „etiam aliud genus eodem nomine exstitisse, quod quum etiam prius dicatur, non solum Lucilium, qui primus in altero insignem laudem adeptus est, verum etiam quicumque huius sive auctor sive inventor fuit, antecessisse necesse est.“ Cuius prioris satirarum generis qui praeter Ennium conditor dici possit, neminem esse dicit. Nec non probari id putat testimonio Diomedis 2) Ennii satiras a Lucilio discernentis. Deinde accuratius describit utriusque satirarum naturam et indolem, ut Horatium l. c. de Ennio ne cogitare quidem potuisse appareat. Quarto autem cap. (p. 21—28) significationem vocis „satira“ ita definit, ut in carminibus vel scriptis nomine satirarum insignitis nihil aliud nisi „miscellanea et fortuita ingeniorumve lusus“ contineri dicat. Negat porro omnes poetas, qui carmina hoc nomine inscripserint, uno poësis genere coniungendos esse, et sublata nominis similitudine nihil inveniri posse dicit, cur Lucilium Ennii exemplum secutum esse statuendum sit, immo omnia, quae de Ennii satiris legantur, „ita comparata esse, ut diversa potius quam cognata genera testari videantur.“ (Cf. p. 23—26). „Ennii enim satiras a metrorum varietate nomen accepisse, carmen autem ipsius argumenti varietate miscellum perque omnem vitae humanae farraginem libenter vagum primum Lucilium condidisse.“ Iam demonstrat illud genus rectius „Graecis intactum“ dici Lucilioque maiori iure auctoris nomen convenire.

Postquam cap. quinto (p. 28—35) demonstravit satiras Lucilii cum nullo Graecae poësis genere comparandas neque apud Graecos satirae originem quaerendam esse: cap. sexto (p. 35—41) contendit argumentisque comprobare studet illam coniunctionem, qua Lucilius primus aequalium vitia heroicis versibus carpere ausus sit, omnemque eius instituti rationem adeo Lucilii propriam habendam esse, ut novum et Graecis intactum poësis genus condidisse dici possit Graecosque satirae Lucilianae inveniendae aptos fuisse negandum sit. Cap. septimo (p. 41—46) affirmat ea, quae de satira Romana disputaverit, non tam in Ennii, quam in Lucilii satiris cadere, quod tota illa satirae descriptio a Luciliana tantum satira, qualis ex veterum testimoniis cognoscatur, petita sit, neque verisimile esse Ennium, qui totus ex Graecis exemplis pendeat, sine illorum auctoritate quicquam esse ausum. Eius autem formae, qua sola Ennii satirae conspicuae fuerint, apud Graecos exempla inveniri contendit. Testes vero affert Theocritum, cuius idyllia, cum praeter inscriptionis ambigui-

1) Cf. J. O. X, 1, 93.

2) Putsch, p. 482.

tatem cum voce „satira“ aptissime comparandam argumentorum et numerorum varietate pariter insignia fuerint, Ennio exempla esse potuerint: et Menippum Gadarenses cynicum, quem, ut postea Varro pedestri sermone cum versibus coniuncto, ita Ennius sola argumentorum et metrorum varietate imitatus sit. Ex quo perspicuum esse dicit eam satirae formam, quae ab Ennio condita posterius a Varrone maxime illustrata sit, Romanorum neququam esse propriam intactique Graecis carminis laudem in solum Lucilium cadere. Neque „inventoris“ tantum laudem Lucilio, „auctoris“ autem Ennio, ut nonnulli viri putarunt,tribuendam censet, cum inventor is dicatur, qui primus omnium in rem aliquam tractandam incidit, auctor autem, „qui aliis viam ad rem faciendam praerit“; necesse igitur esse dicit „inventorem potius auctori quam hunc illi antecedere.“

Denique cap. octavo (p. 46—51) refellit eos, qui dicant verba „rudis carminis auctorem“ in Lucilium propter eius praestantiam cadere non posse, optime vero in Ennium, qui etiam alibi hoc cognomine appelletur. Quod Hermannus ita impugnat, ut dicat Ennii laudem non minorem fuisse in suo genere quam Lucilii, neque rude esse pravum vel mancum, sed artis expertum et impolitum, id quod consequentibus verbis „Graecis intactum“ explicetur, Luciliumque limatiorem fuisse, quam in rudis Graecisque intacti carminis auctore exspectari potuerit. Addit deinde p. 47. disputationis summam paucis verbis comprehendens: „Atqui hanc“ (interpretationem) „demonstravi nihil continere quod sermonis legibus repugnet, deinde tantum inter Lucilii Enniique satiras discrimen intercessisse ostendi, ut hic illius auctor omnino dici non posset; tum solius Lucilianae satirae eam condicionem fuisse docui, ut intactum Graecis carmen iure meritoque haberetur; quod si postremo Horatium ea, quae et potuerit et debuerit, etiam dicere voluisse ex toto sententiarum nexu satiraeque argumento comprobavero, nihil amplius ad propositae disceptationis complementum desideratum iri spero.“ Pag. 48 seqq. id ita comprobatur, ut dicat Horatium de Ennio verba facere neque potuisse neque voluisse, cum in tota illa satira semel Ennium commemoraverit v. 53.

Non ridet versus Enni gravitate minores.

neque verisimile esse ab Horatio eundem poetam, cuius modo tanquam epici nomen posuerit, circumscribendo tanquam satiricum notatum esse. Accedere etiam dicit, quod Lucilius ab Horatio non tam propter satiras male scriptas reprehendatur, quam propter scribendi genus durum et horridum, et contendit Lucilio ab Horatio multo maiorem laudem tribui videri, si eum et suam ipsius conditionem et superiores poetas excessisse statuamus, quam si cum Ennio reliquaque veterum poetarum multitudine comparetur. Horatium igitur Lucilii virtutes agnoscere dicit, modo ne eius vitia, quorum culpam ne ipse quidem, sed tempus, quo vixit, sustineat, probentur et defendantur.

III.

Argumentorum quibus Hermannus usus est summam postquam breviter exposuimus, videamus de singulis. Atque disquisitionem ita instituam, ut eodem argumentorum sententiarumque ordine servato ea, quae contra dici possint, in medium proferantur; ita enim apparebit, num id, quod sibi proposuit, revera sit assecutus. Ac primum quidem, ut supra vidimus, Hermannus demonstrat in ea loci Horat. interpretatione, qua Lucilius auctor satirae intelligatur, nihil inesse, quod legibus linguae Latinae repugnet. Quisque vero facile, ut opinor, concedet totam argumentationem evanescere, si verba Horatii locique naturam

ita comparatam esse demonstratur, ut vox „auctor“ ad aliquem alium praeter Lucilium referenda sit. Quod si probatum erit, reliqua argumenta ex litterarum Latinarum historia petita magis speciosa quam vera esse simul apparebit. Antequam vero Hermannus suam interpretandi rationem legibus linguae refelli non posse demonstrat, Acronem et Porphyriorem p. 4 testes et patronos eius interpretationis affert. Verumenimvero ne nimium tribuamus veteribus poetarum interpretibus, magnopere cavendum est. Quorum explicationes qui attente perlegerit, is intelliget, quoties ea, quae ad locos interpretandos congresserunt, non ex aliorum scriptorum testimoniis hauserint, sed ex verbis ipsius poetae, quem interpretantur, duxerint.¹⁾ Dicit autem Acro ad I. Horat. „Quia primus satiram Graecis intactam versibus hexametris scripsit, etiam Graecis auctor huius operis est.“ Quam parum recte Horatium intellexerit, satis declarant extrema verba, quibus Horatium etiam Graecis auctorem huius operis esse significat. Etenim cum Acro verba „carminis Graecis intacti auctor“ non perspexerit cumque Horatium etiam Graecis huius operis auctorem fuisse sibi persuaserit, proposuit verba: „primus scripsit.“ Id igitur concedi debet Acronem Horatii verba non ita explicuisse, ut debebat. Totam vero loci interpretationem ipse sibi finxisse videtur. Et quomodo ex verbis Porphyriore: „Hoc ideo dictum, quia nulli Graecorum hexametris versibus hoc genus operis scripserint“, efficere potuerit Lucilium primum satiras scripsisse, me non intelligere libenter fateor. Porphyrio id solum dicit a Graecis satiras non esse compositas, et ne verbo quidem Lucilii facit mentionem.

His praemissis videamus, num Hermannus verba Horatii contra eos, qui Lucilium auctorem satirae dici posse propter linguae Latinae leges negant, recte defenderit. De comparandi ratione quid Hermannus sentiret, cum iam supra commemoraverimus, statim ad exempla quibus usus est examinanda accedo. Et Graeca quidem exempla quoniam sermonis Latini consuetudinem non probant, silentio praetermittentes de Latinis videamus. Probaturus est autem l. c. Lucilium limatiorem dici quam auctor novi poësis generis esse possit, i. e. eum fuisse limatiorem quam ipse, quatenus sit auctor satirae, esse potuerit. Duplex igitur conditio eiusdem Lucilii poetae ponitur, cum limatior fuisse dicatur quam esse potuerit, si eum satirae auctorem fuisse respicias. Hoc tenendum erit in examinandis exemplis. De versu Plautino prol. Rudent. 20, cui primum locum tribuit, cum ipse dubitet, hunc missum faciam. Transeo igitur ad alterum exemplum, quod petitur e Curtii VI, 6, 2. „Patrios mores disciplinamque Macedonum velut leviora magnitudine sua ducens.“ At hoc loco minime variae eiusdem subiecti conditiones, quas in his comparationibus inesse Hermannus dicit, cogitari possunt, neque cum subiecto, i. e. Alexandro, quicquam aliud comparatur, sed mores et disciplina Macedonum comparantur cum magnitudine subiecti, i. e. Alexandri, et hanc comparationem ipsum subiectum instituit. Iam non video, quid Curtii verba cum versu Horatii, apud quem Lucilius cum auctore satirae, i. e. cum se ipso, quatenus est auctor satirae Romanae, componitur, comparari possint. Nihil enim simile inest in Curtii loco, qui bene procedit, neque quicquam supplendum est ut apud Horatium, ubi, si Hermannus assentiatis, intelligenda sunt verba „esse potest“, vel „solet.“ Porro affert Senec. Hippol. v. 1032 *Litus invexit malum maius timore.* Describit h. l. nuntius, quomodo perierit Hippolytus et quae eodem tempore simul acciderint in rerum natura. Neque hoc exemplum, cum hic quoque duae res diversae sint intelligendae, nec vero unius eiusdemque subiecti duplex conditio, satis quadrat. Significatur enim magnitudo mali, quod

1) Cf. dissertat. meam De C. Lucilii vita et carminib. Vratislav. 1842. p. 8. n. 1.

eiusmodi est, ut nullus timoris modus, qui tanto malo respondeat, inveniri possit. Difficultas vero non tam in verborum collocatione est posita, quam in sermonis brevitate. Deinde affert Tacit. H. III, 53. Litteras ad Vespasianum composuit iactantius quam ad principem. Ne hoc quidem exemplum opinor recte huc retulit. Hoc enim loco si verborum collocationem respexeris, invenies scriptorem non tam de epistola esse locutum, ut Hermannus vult, quam de epistolae auctore, neque mensura, quae litterarum esse debebat, cum illa, quae revera fuit, comparatur, sed de Antonio agitur, qui in scribenda epistola plus adhibuit arrogantiae quam adhiberi aequum erat. Etenim epistola neutiquam sum se ipsa comparatur, sed auctor eius iactantius scripsit, quam ad principem homines scribunt vel scribere solent. Vides igitur parum esse hoc exemplum aptum, neque Tacitus, qui verborum brevitati et exquisito dicendi generi studet, cum Horatio comparari potest. Accedamus ad sequentem locum, qui legitur ap. Juven. IV, 66 *Privatis maiora focus*. Neque hic de uno eodemque comparisonis subiecto cogitandum est, neque unius subiecti variae conditiones commemorantur, sed complures res. „Accipe“, inquit, „maiora privatis focus.“ Quae accepturus est, ea maiora sunt quam foci privati, i. e. transgrediuntur focorum mensuram. Aliter apud Horatium res se habet, qui ex sententia Hermanni de solo Lucilio, non de compluribus hominibus verba facit; hic autem duae res inter se comparantur, non una cum se ipsa. Focus vero privatis ea significantur, quae domus continet et praebere potest. Sequens autem exemplum Juvenal. III, 203 *Lectus Procula minor cur Hermannus addiderit*, plane non perspicio causam. Denique affert Juvenal. XV, 140 *Infans minor igne rogi*, quae verba de virgine in ipso aetatis flore immatura morte erepta sunt dicta. Nominatur minor quam rogi, i. e. rogi ei tantum convenit, quod ipsi est accommodatum; rogi igitur quodammodo non convenit puellae.¹⁾ Ita hic quoque invenimus duas diversas res inter se compositas. Quae exempla si spectes, fieri non potest, quin iis nullam cum Horatiano versu similitudinem esse statuas. Nam ut apud Horatium ex Hermanni sententia variae eiusdem Lucilii conditiones inter se comparandae sunt, ita locis citatis neutiquam eiusdem hominis aut rei variae conditiones, sed variae res inter se ipsae comparantur. At non nego Latinos idem subiectum cum se ipso comparare potuisse, ut homo sub aliqua conditione diceretur limatior futurus esse, quam revera est; sed vix quisquam concedet id ita exprimi posse, ut Horatius dixit „Fuerit limatior — quam auctor.“ Deest enim addenda mutati status conditio, et verba illa continent nihil aliud nisi comparisonem Lucilii cum auctore satirae, non cum ipso Lucilio ab Horatio institutam. Quod cum ita sit, nonne erit legibus hermeneutices convenientius solitam comparandi rationem inire, quam novam eamque lubricam, quae exemplis idoneis firmari non possit neque satis habeat auctoritatis et fidei.

Iam si propter linguae leges verba Horatii non ita intelligi possunt, ut Lucilius cum auctore satirae, i. e. cum se ipso comparetur, et statuendum est „auctorem“ h. l. alium poetam esse: argumentationis fundamentum concussum est. At aliud idque gravissimum argumentum in promptu habet Hermannus, cur Horatius, nisi forte in litterarum Latinarum historia repugnantiam statuere volumus, l. c. neque de Ennio neque de alio Romanorum poeta praeter Lucilium cogitare potuerit. De quo accuratius nunc est dicendum.

Genus satirarum, quales Ennius composuerit, plane diversum esse a Lucilii satiris putat Hermannus. Id comprobari dicit testimonio Quinctiliani dicentis J. O. X, 1. „Satira quidem

1) Similiter Schiller: *Elegie auf den Tod eines Jünglings.*
 Einen Jüngling trägt man hier hinaus,
 Einen Jüngling — noch nicht reif zum Sarge. —

tota nostra est, in qua primus insignem laudem adeptus est Lucilius.“ Cum Quintilianus h. l. nihil de Ennio dixerit, sed Lucilium in satira insignem laudem adeptum esse testetur et paullo inferius addiderit: „Alterum illud etiam prius satirae genus, sed non sola carminum varietate mixtum condidit Terentius Varro“: apparere censet Hermannus praeter satiram Romanam aliud genus satirarum formae varietate insigne exstitisse, cuius auctor fuerit Ennius. Addit deinde testimonium Diomedis duplex satirarum genus statuentis. 1). His verbis ductus contendit ab Ennio prorsus aliud poësis genus excultum esse atque ab Lucilio, quod Ennius comparetur cum Varrone eiusque satirae appellentur „prius genus,“ cui ante Lucilium fuerit locus. Sed vix credo testimonia illa ita esse interpretanda, cum non sufficiant ad tale discrimen inter satiram Ennianam et Lucilianam statuendum. Quod ad Quintilianum testimonium attinet, haud scio an Weichertus 2) de eo recte statuerit. Id Hermannus quidem p. 16 ita refellere conatur: „Ne quis eo confugiat, ut Ennium invenisse quidem, sed nullam aut exiguam laudem ex eo genere retulisse arguat, primum caveat, ne deterius sentiat de homine temporis ingeniosissimo, quem nulli operi manus admovisse consentaneum est, quin aequalibus probaret ipsaque nominis sui fama etiam posteritati commendaret.“ Etsi verum est Ennii laudes et apud aequales et apud posteros magnas fuisse, tamen inde non sequitur eum in omni poësis genere pariter insignem fuisse eiusque satiras omnium admirationem excitasse. — Deinde autem inquirendum est, num satirae Varronianae cum Ennianis cognatae fuerint neque solum propter formae varietates, sed etiam propter argumentum et materiam ad idem genus referendae sint. Quivis enim videt id vel maxime Hermanno, qui satiras Ennii et Varronis in unum genus propter formae similitudinem coniunctas cum satiris Lucilii componi posse negaverit, probandum fuisse illorum satiras praeter formae similitudinem etiam alia communia habuisse, quae unum idemque genus, quod „prius“ vocatur, efficerent. At haud scio an nihil aliud praeterea iis commune fuerit, cum Quintilianus externam potius et in sola forma positam differentiam quam internum et in poësi ipsa institutumque totius ratione positum discrimen statuuisse videatur. Quod quidem apte discerni non poterit, nisi antea satirarum Varronianarum vim et naturam, quam Hermannus plane neglexit, breviter demonstraverimus.

Quamquam satirarum eius nulla integra servata est, tamen ex veterum testimoniis et satirarum reliquiis quodammodo intelligi potest, quid potissimum spectaverit et tractaverit. 3) Dicitur enim Varro imitatus esse Menippum illum Cynicum 4), qui, quantum ex librorum inscriptionibus servatis et ex iis, quae de Meleagri Cynici exemplum Menippi sequentis scriptis nota sunt, et ex Luciano Menippi aemulo conici potest, philosophorum placita subtilia et

1) Cf. Putsch. p. 482. „Satyra dicitur carmen apud Romanos, non apud Graecos maledicum et ad carpenda hominum vitia archaeae comoediae caractere compositum, quale scripserunt Lucilius et Horatius et Persius: at olim carmen, quod ex variis poematibus constabat, satyra vocabatur, quale scripserunt Pacuvius et Ennius.“

2) Poet. Latt. vitae et reliqq. Lips. 1830. p. 281 n. 7.

3) De satira Menippea Varronis disput. et fragm. colleg. Fr. Oehler: M. Terentii Varronis Saturar. Menippear. reliqq. Quedlinb. et Lips. 1844. De Menippo et de Satira Varronis disseruit etiam Fr. Ley: De vita scriptisque Menippi Cynici et de Satira M. Terentii Varronis. Colon. 1843. Eius librum nondum vidi. Oehler l. c. p. 18 dicit eum accurate nec sine acumine ingenii disputasse.

4) Apud Ciceron. Acad. I, 2 dicit ipse: „In illis veteribus nostris, quae Menippum imitati, non interpretati quadam hilaritate conspersimus, multa admista ex intima philosophia, multa dicta dialectice, quae quo facilius minus docti intelligerent iucunditate quadam ad legendum invitati, in laudationibus, in his ipsis antiquitatum proemiis philosophiae scribere voluimus, si modo consecuti sumus.“ De h. l. cf. Oehler l. c. p. 74. 78. Acad. I, 3: „Atque ipse varium et elegans omni fere numero poema fecisti: philosophiam multis locis inchoasti“ etc. Hunc quidem locum Oehler p. 84 n. 29 non de satiris Menippeis intelligit, sed de carmine, quod a Varrone de Rerum Natura scriptum putat, quod satirae Menippeae maximam partem soluta oratione scriptae fuerint neque intelligatur, quo iure eas Cicero „poema“ dicere potuerit. Sed illud non satis constat, neque Cicero commemoravit simplex Varronis poema, sed „varium et elegans omni fere numero poema“; denique verba „philosophiamque multis locis“ etc. optime in satirarum Menippearum argumenta quadrant.

spinosa, vitae communis usui nil commodi praebentia examinavit et facete derisit, neque solum lectores hilari ioco et lepida festivitate, qua apte argumentorum gravitatem temperaverat, delectare voluit, sed etiam id spectavit, ut alios invitaret ad scripta philosophorum legenda eosque doceret falsa a veris, ineptias et disputationum spinas a vera philosophia eaque vitae utilissima et accommodatissima et quae a quovis homine cognosceretur dignissima discernere¹⁾. Hoc litterarum genus Varro imitatus est²⁾ in satiris et „a societate ingenii“, ut Probus ad Virgil. Ecl. VI, 31 dicit, Menippeus nominatus. Quae ingenii societas in eo haud dubie versabatur, ut qua festivitate et hilaritate Menippus veterum philosophorum sententias contortas et complicatas perstrinxisset, eadem Varro idem argumentum tractaret doctrinaeque suae fontes largos communi populi Romani usui libenter aperiret. Recte enim dicit Oehler l. c. p. 75. „Varro non feliciorem poterat in componendis Saturarum libris rationem inire, quam quod non per graves aut longas dissertationes, sed, Menippi Gadarensis *σπουδογέλοιόν* stilum disputandique modum imitatus, per faciles et facetos sermones cives literis philosophicis initiare experiebatur, hoc quidem modo, ut singularum sectarum inprimis Stoicorum et Epicureorum, qui tum maxime Romae florebant, singula placita sub examen vocaret, eaque non sine cavillatione illustraret simul et facete perstringeret.“ Multae exstant satirarum inscriptiones et fragmenta, ex quibus ea quae dixi vera esse cognosci potest. Cf. fragmm. ap. Oehler. pp. 104. 109. 148. 188. 190. Omnia lepide exposuit et ut Romanos ad legendum invitaret, quaestiones difficiles tractare supersedit.

Verumenimvero non in sola philosophorum censura eorumque libris diiudicandis opera Varronis erat posita, sed ut facili negotio ex satirarum fragmentis cognosci licet, longe latius patebat. Nam Romanorum instituta antiquissima, historiam, mythologiam, sacrificia deorumque cultum, multa alia in satiris tractabat. Cf. Oehler pp. 78. 111. 169. 203. 230. Casaubon. De satyr. Graecor. poësi et Romanor. satira. Paris. 1605. p. 258 sq. Nec desunt testimonia satirarum ad Romanorum mores et vitam referendarum. Luxuriam enim et alia vitia vituperat, temperantiam et pudicitiam omniaque virtutum genera commendat. Cf. A. Gell. XIII, 11 „Lepidissimus liber est M. Varronis ex Saturis Menippeis, qui inscribitur Nescio quid vesper serus vebat, in quo disserit de apto convivarum numero deque ipsius convivii habitu cultuque“ etc. VII, 16 „Varro in satura, quam *Περὶ ἐδεσμάτων* inscripsit, lepide et scite factis versibus coenarum ciborumque exquisitas delicias comprehendit.“ Cf. Oehler pp. 94. 99. 137. 171. 189. Cum vero Varro in satiris componendis non id videatur sibi proposuisse, ut Romanorum mores emendaret, luxuriosos et malos homines perstringeret, virtutem et vitae integritatem castitatemque commendaret, sed ut ad communem reipublicae et civium utilitatem litterarum doctrinaeque copiam suam accommodaret: tantum aberat, ut reliquorum satiricorum acerbitate et rigore uteretur, ut omnia hilaritate quadam, ne intelligendi difficultate deterreret alios, quominus legerent, describeret et argumentorum gravitatem orationis festivitate et comitate apte temperaret.

Postquam igitur vidimus, quale fuerit argumentum satirarum Varronis et quid potissimum in iis spectaverit: quaerendum est, num quas Ennius composuit satirae non solum propter externam formae similitudinem cum illis comparari, sed etiam propter internas rationes et argumentorum communionem quandam uno eodemque satirarum genere possint

1) Cf. Oehler p. 29—34. p. 71 sq. Diog. Laert. VI. p. 101 commemorat Menippi librum *πρὸς τοὺς φυσικοὺς καὶ μαθηματικοὺς καὶ γραμματικοὺς καὶ γονὰς Ἐπικούρου καὶ τὰς θρησκουμένας ὑπ' αὐτῶν εἰκάδας*. Athen. XIV p. 629 Menippi *Συμπόσιον*, quo haud dubie homines nonnullos de philosophia inter coenam disputantes introduxit. Commemoratur porro ab Athen. XIV, 664 Menippi liber, qui insignitus est *Ἀρκασίαιος*.

2) Cf. Gell. N. A. II, 18.

comprehendi. Ad quam quaestionem quoniam tertio nostri libelli capite respondere constitimus, nunc id tantum pro certo affirmare audemus Ennianarum satirarum argumentum et rationem longe aliam fuisse. Itaque rem non aliter expedire possumus, nisi si illud discrimen a Quinctiliano propositum minime ad argumentum et peculiarem satirarum conditionem, sed ad solam formam spectare statuimus. Notum est autem, quam saepe veteres in diiudicandis vel ordinandis disponendisque poësis generibus magis discrimen aliquod fortuitum et externum, ut formam, quam veram carminum naturam respexerint. Exemplo sunt carmina, quae elegiarum, idylliorum, epigrammatum nominibus significantur.¹⁾ Quod si tenemus, neque Quinctilianus quicquam aliud in discernendis satirarum generibus praeter formae discrimen secutus videtur esse.

Restat, ut de Diomedis testimonio pauca moneamus. Qui si duplex satirarum genus statuit, quorum unum carmina maledica et hominum vitia archaeae comoediae caractere carpentia comprehendit, alterum carmina formae varietate insignia: verba Horatii de Lucilio intelligenda sat. I, 4, 1 sqq. et Quinctiliani l. c. in unum videtur coniunxisse et utrumque genus ex eo, quo erat insigne, iudicasse neque verum discrimen in indole et ratione utriusque positum statuisse. Et ut concedatur ea, quae Diomedes dixit, in Lucilii satiras cadere: tamen satirae Horatianae et Persianae naturam et indolem parum accurate descripsit. Mirum etiam est, quod ante Ennium commemoravit Pacuvium. Huic igitur Diomedis testimonio ne nimium tribuamus neve ex eo satiram false diiudicemus et distribuamus, magnopere est cavendum.

Deinde Hermannus de satirae Ennianae et Lucilianae discrimine disputat. Postquam notionem vocis „satira“ ita definiit p. 22, ut nihil aliud significaret nisi „fortuita ingeniorumve lusus“: negat omnes poetas, qui hoc communi nomine sua carmina inscripserint, ad idem poësis genus referendos esse. Comparat cum satiris id carminum genus, quod idylliorum nomine inscribitur, quum initio quidem „idyllia“ vel „eclogae“ nihil aliud nisi „minorum carminum miscellanea vel delectum“ significaverint, deinde vero Theocriti et Virgillii potissimum auctoritate factum sit, ut, cum hi sua carmina bucolica idylliorum et eclogarum nomine significassent, hoc nomen illi poësis generi adhaereret. Quod quamquam concedendum est, tamen apud Ennium et Lucilium, ut postea videbimus, res longe est alia. Probari enim nullo modo potest Ennii satiras propter solam metri varietatem ita appellatas esse et praeter nomen nihil aliud cum Lucilii satiris commune habuisse. Neque id dicturum fuisse Hermannum puto, si utriusque poetae satirici fragmenta accuratius inspexisset. Contendit p. 24 ea, quae de satira Enniana legantur, „ita comparata esse, ut diversa potius quam cognata genera testari videantur,“ cum non appareat, cur veteres, si Ennii satirae a Lucilianis forma tantum diversa fuissent, duo genera statuerint et cur Ennianum genus secundo loco posuerint cumque Varronis satiris coniunxerint. Neque concedit Hermannus satiras Ennii, qui aequalium animos delectare eorumque laudes praedicare sibi proposuerit, ad mores emendandos aut perstringendos spectasse, quoniam inter Ennii reliquias nihil exstet, quod non in Plautinis fabulis locum habere potuerit. Ex quibus omnibus concludit genus satirarum Ennianarum a Lucilianis esse discernendum veramque satiram ad mores hominum emendandos spectantem Lucilium primum condidisse.

Complura sunt, in quibus Hermannus assentiri nequeam. Primum enim non probavit

1) Cf. Wachsmuth. in Athenaeo ab ipso et Guenthero edito Tom. I, fasc. 2 p. 214. Paldamus: Röm. Critik. Greifswald 1833. p. 11. Weigand. De Antipatris Sidon. et Thessalonic. Vratislav. 1840. p. 35. sq. Hermann. l. c. p. 22.

in satiris Ennii contineri diversissimi generis carmina minora, neque vero in Lucilianis. De argumentis satirarum Lucilianarum cum cap. IV accuratius disputaturus sim, hic pauca tantum moneo, ex quibus facile perspicuum sit, quam varias res Lucilius quoque in satiris tractaverit. Illis vero satiris quae singulos homines eorumque mores emendandos et virtutem vitaeque integritatem commendandam spectabant omissis earum tantum satirarum argumenta nunc breviter exponam, quibus longe aliae res comprehenduntur, quoniam ita facile erit in promptu, num Hermannus, ut Ennio diversissimi argumenti carmina adiudicavit, ita Lucilio ea recte abiudicaverit. Primum affero tertium satirarum librum, qui iter Lucilii, quod Roma fecit Capuam, continet. 1) Deinde commemoro Lucilium in libro nono de orthographia aliisque rebus ad grammaticam pertinentibus egisse 2). Libro XXII tribuitur epigramma, quo Lucilius servi sui sepulcrum inscripsit. Porro multa carmina epistolari forma conscripsit. 3) Quid? quod satis firmis argumentis olim probasse nobis visi sumus Lucilium carmine singulari Scipionis Aemiliani vitam privatam descripsisse. Iam vides Lucilium in satiris minime id solum spectasse, ut hominum mores perstringeret et emendaret, sed inerant in iis, id quod iam ex Horat. sat. II, 1, 30 sqq. concludi poterat, diversissima argumenta, ita ut non sine magna veri specie contendere possimus idem genus satirarum ab Ennio et ab Lucilio excultum esse. Iure igitur miramur, quod Hermannus hanc satirarum Lucilianarum compositionem et naturam neglexit et Ennio tantum eam carminum varietatem, qua Lucilii satirae vel maxime sunt conspicuae, tribuit. Quod vero ad Ennii satiras attinet, ex fragmentis, quippe quae fere omnia veram satirarum conformationem exhibeant, plane contrarium eius, quod Hermannus voluit, concludi potest, ut postea videbimus.

Deinde si ex eo, quod Quintilianus l. c. Ennii satiras cum Varronianis coniunxit, concludit illas ita appellatas esse, quod singula carmina formae varietate insignia neque Lucilianarum satirarum similes fuerint: haud scio an non minus recte inde effici possit Ennii satiras potius cum Lucilianis quam cum Varronianis comparandas esse. Nam cum Varro, ut supra vidimus, longe aliam materiam in satiris tractaverit, id apparere videtur Ennii et Varronis satiras propter solam formae varietatem coniunctas et Lucilii satiris oppositas esse.

Novum argumentum in eo positum esse putat, quod demonstrari possit rectius Lucilii quam Ennii satiras „intactum Graecis carmen“ dici. Quod ut probet, p. 28 sqq. inquit, num Lucilii satirae ad Graecorum exemplar expressae et compositae sint. Recte vero contendit, neque in Atticorum comoedia neque in Archilochi iambis neque in Rhinthonicis fabulis neque in sillis Graecorum fontem et argumentum satirarum, quales Lucilius scripserit, positum esse. Statuendum igitur putat Lucilium novum Graecisque intactum genus poësis condidisse, et comparatione inter Lucilianas satiras et cognata Graecae poësis genera instituta eo procedit, ut Graecos satirae Lucilianae inveniendae aptos fuisse neget. At hanc quaestionem, num Graeci satiram Lucilianam invenire potuerint necne, missam faciamus, cum ea vix dirimi possit neque ad id, quod probandum est, magni sit momenti. Id vero est disputandum, num Hermannus recte statuerit Ennium satiram suam ad Graecorum exemplar expressisse et Graecos poetas imitatum esse. Negat enim Ennium, qui totus a Graecis pependerit, quicquam sine illorum auctoritate facturum fuisse eumque, cum Graeci satiras

1) Cf. Schol. ad Horat. sat. I. 5, 1. Varges: C. Lucilii Satirarum quae ex libro tertio supersunt. Progr. Seldini 1836.

2) Cf. Schmidt: C. Lucil. Satir. quae de libro nono supers. disposita et illustrata. Progr. Gymnas. Frid. Werd. Berol. 1840.

3) Cf. libellum meum: De C. Lucilii vita et carminib. Vratislav. 1842. pp. 26. 31. Schmidt. l. c. p. 33. Heinrich. ed. Juvenal. ad satt. 8 et 12 init.

non composuerint, satiram vere Romanam invenisse. Quod argumentum quam infirmum sit, quisque videt. Contendi enim non potest Ennium, qui fuerit vir ingeniosus et litteris artibusque eruditus, novum poesis genus invenire non potuisse. In medium profert Hermannus Theocriti Idyllia et Menippum Gadarenses Cynicum, quorum exempla imitatus esse potuerit. Parum autem verisimile est eorum exempla Ennio ante oculos versata esse. Theocriti enim Musa in poesis genere longe alio versabatur, ita ut Ennius in satiris scribendis eum imitari non posset. Neque intelligo, quid Hermannus spectaverit p. 42. dicens Theocriti idyllia cum satiris Ennianis hoc quoque commune habuisse, quod non solum argumentorum, sed etiam numerorum varietate mixtum librum exhiberent. Negari enim non potest illam satirarum Ennianarum varietatem aliam fuisse atque idylliorum Theocriti, cum hic vitam rusticam pastoralemque describeret vel vitae communis Sophrone Syracusano duce et praeunte imitationem mimicam exhiberet. Nec magis dici potest Ennii libros varietate metrorum mixtos similes fuisse idylliis Theocriteis, quoniam carmina Theocriti, in quibus varia metrorum genera ordine certo et accurate definito perinde atque in multis aliorum poetarum carminibus apparent, comparari non possunt cum satiris Ennianis, quarum quaeque in plures partes unum totum poema efficientes ita videtur distributa fuisse, ut singulae partes singulis metrorum generibus conscriptae essent. Huc accedit, quod, etsi Ennium metrorum varietatem in Theocriti carminibus conspicuam imitatum esse concedatur, inde nihil colligi potest de cognatione carminum Theocriteorum et Ennianorum.

Paullo post Hermannus addit ne huc quidem confugiendum esse, quoniam nihil prohibeat, quominus Menippus ille Gadarensis, quem Varro imitatus est, Ennio formam satirarum praemonstraverit. Debeat vero, id quod non fecit, accuratius pervestigare, num Menippus ante Ennium revera vixerit numque carmina composuerit¹⁾. De qua re cum Hermannus aliquid statuere supersederit, de aetate Menippi pauca facienda sunt verba. Quoniam vero nullum habemus testimonium, quo annus Menippi natalis definiri possit, ad coniecturam confugiendum est. Dicit Diog. Laert. VI, 100 Menippi temporibus vixisse Meleagrum: *Τὰ δὲ βιβλία αὐτοῦ (i. e. Menippi) πολλοῦ καταγέλωτος γέμει καὶ τι ἴσον τοῖς Μελεάγρου τοῦ κατ' αὐτὸν γενομένου· φησὶ δ' Ἐρμιππος ἡμεροδανειστὴν αὐτὸν γεγονέναι καὶ καλεῖσθαι.* De aetate autem Meleagri si certi quid statui potest, etiam de Menippi potest. Quamquam olim dissensio erat inter viros doctos de aetate Meleagri, res nunc videtur composita esse, quoniam testimonium certum habemus eum Seleuci, ultimi regis Syriae, temporibus floruisse. Cf. Oehler l. c. p. 42: „Rectius Vavassor (de Epigr. c. 16), Reiskius (in Notit. poet. Anthol. p. 232), et Saxius (Onomast. lit. I, p. 142) iudicarunt aequalem fuisse Seleuco VI, regi Syriae ultimo, quem Ol. CLXX. 3. nactum esse imperium constat: scilicet secuti scholium Cod. Vatic., quod (p. 82) haec adfert: *Γαδαρητὸς ἦν (sc. Meleager), ὡς ἐν τοῖς ἐμπροσθεν αὐτὸς ἑαυτοῦ ἐμνημόνευσεν· ἤμασεν ἐπὶ Σελεύκου τοῦ ἑσχάτου.*“ Id verum esse eo potest effici, quod Meleager epigrammate tumulum Antipatri Sidonii inscripsit²⁾; is vero cum ante Ol. CLX non mortuus sit, Meleager post Ol. CLX floruit³⁾. Iam si de Meleagri aetate constat, etiam de Menippi res est certa, quoniam Diogenes Laert. dicit l. c. *Μελεάγρου τοῦ κατ' αὐτὸν γενομένου.* Id Hermannus p. 44 evertere studet dicens aut Diogenem perperam aequalem pro cive vel imitatore dixisse, aut duos

1) Cf. Casaubon. l. c. p. 266.

2) Cf. Anthol. Palat. VII, 428. Anth. Lips. Mel. 123.

3) Cf. Jacobs. Anthol. Gr. VI p. XXXIX et Weigand. de Antipatris etc. p. 20—22, qui circa Ol. CXLVIII Antipatrum natum esse dicit.

Meleagros, alterum Cynicum Menippi familiarem, alterum anthologiae scriptorem, distinguendos esse. Quod vero ad priorem explicationem attinet, id liquet Diogenem de tempore neque de ulla alia re locutum esse; alterius autem explicationis nulla est causa, certe Hermannus nullam attulit, et si sic statuit duos fuisse Meleagros, ipse suam argumentationem evertit, qua p. 43 demonstrare vult Menippum fuisse poetam. Afferit enim Meleagr. epigr. 127:

*Εὐκράτεω δ' ἔβλαστον ὁ σὺν Μοῦσαις Μελέαγρος
Πρῶτα Μενιππείαις συντροχάσας χάρισιν.*

et Anthol. Pal. VII, 417 et 418:

*Μοῦσαι δ' εἰν ὀλίγοις με τὸν Εὐκράτεω Μελέαγρον
Παῖδα Μενιππείαις 1) ἱγλαΐσαν χάρισιν.*

Si his versibus utitur, ut demonstret Menippum poetam fuisse et versus composuisse, non intelligo, qua ratiocinatione duos Meleagros, alterum familiarem Menippi, alterum anthologiae scriptorem potuerit statuere. At aliud est testimonium, propter quod Hermannus Menippus longe ante Ennium vixisse videatur. Illo enim loco Diogenis Laert. commemoratur Hermippus quidam, qui Menippum dicit *ἡμεροδανειστὴν γενομένην καὶ καλεῖσθαι*. Hic vero Menippus si, ut Hermannus quidem putat, circa a. 200 a. Chr. vixisset, revera Hermippi aetas non in alterum, sed in tertium saeculum a. Chr. caderet. Verumenimvero non satis constat de Hermippi aetate, et quaeritur, num secundum hoc Diogenis testimonium aetas Hermippi saeculo primo a. Chr. poni possit, an propter alia indicia eum revera circa a. 200 a. Chr. vixisse statuatur necesse sit. Dicit vero Lozynskius 2) Hermippum Ol. 129—148 vixisse, primum quoniam vita Chrysippi Stoici, qui Ol. 143 mortuus est, postrema fuerit, quam scripserit; deinde quod Hermippus *Καλλιμάχειος* i. e. discipulus Callimachi dicatur ab Athenaeo. Priori vero argumento nihil tribuendum esse ad aetatem Hermippi definiendam recte contendit Oehler l. c. p. 44. n. 9. Neque alterum argumentum quicquam valet, quoniam non necesse est *Καλλιμάχειος* nominatus sit propterea quod fuerit discipulus Callimachi, sed propter librorum quos composuit similitudinem ita videtur appellatus esse. Uterque enim scripsit opera biographica 3). Quae si vera sunt, Hermippus non eo tempore, quo Lozynskius l. c. et Preller l. c. p. 161 putant, potest vixisse 4).

Haec omnia Hermannus secum reputare debebat, antequam statueret Menippi libros Ennio exemplo quod imitaretur fuisse. His autem expositis videtur supervacaneum esse inquirere, num Menippi libri metrorum varietate insignes fuerint, ut putat Hermannus. Abest vero tantum, ut Menippi libros metrorum varietate conspicuos fuisse demonstraverit, ut ne versibus quidem eum usum esse satis probaverit. Dicit quidem Probus ad Virgil. Ecl. VII, 31 „Varro Menippeus non a magistro, cuius aetas longe praecesserat, nominatus, sed a societate ingenii, quod is quoque omnigeno carmine satiras suas expoliverat.“ Sed Menippus non scripsit satiras, ut Probus dicit; deinde non recte interpretatur „societatem ingenii“, quae non in formae similitudine vel imitatione erat posita; propterea facile indu-

1) Ex emend. Brunckii pro vulg. *Μελιτταίαις*.

2) Cf. Hermippi Smyrnaei Peripatetici fragm. ed. Adalb. Lozynski. Bonnae 1832 p. 2. sqq.

3) Cf. Preller in Jahrbh. f. Phil. u. Pädag. Tom. XVII. 1836. p. 161: „Es ist dieses das specifische Verhältniß des litterarhistorischen Werkes des Hermippos zu den litterarhistorischen Tabellen des Callimachos. Denn wir sind überzeugt, daß ein solches obwaltete, und daß vorzugsweise eben deshalb Hermippos ὁ Καλλιμάχειος genannt wurde.“

4) Propterea etiam ea causa, quam Prellerus afferit p. 160 ad aetatem Hermippi definiendam, concidit. Dicit enim narrari Etyim. M. 118, 11 Zeilum quendam, qui nullus alius est quam Prusias, rex Bithyniae, a Macedoniae rege Philippo, Demetrii filio, Apameam, urbem Bithyniae dono accepisse. Quod cum a. 204 a. Chr. factum esse demonstrari possit, Prellerus circa hunc annum Hermippum in opere suo scribendo occupatum fuisse putat. Id verum esset, si Hermippum circa a. 200 a. Chr. vixisse constaret. Nihil vero impedit, quominus Hermippus, etiamsi centum annis post vixerit, id litteris mandare potuerit.

cor, ut Probum id finxisse putem vel false intellexisse, cur Varro Menippeus appellatus sit 1). Neque ex illis Meleagri versibus, quos supra commemoravi, certo concludi potest Menippum fuisse poetam, quoniam verbis „Μενιππειαις συντροχάσας χάρισω“ et „Μ. ἡγλάισαν χ.“ significari videtur illa faceta et iocosa oratio Menippi, quam Meleager imitatus est. Quomocumque autem de poesi Menippi statuitur, id demonstrasse nobis videmur Ennio libros Menippi ante oculos versari non potuisse, ut Hermannus contendit. Videmus igitur neque Theocriti carmina neque Menippi libros exemplo fuisse, quod Ennius imitaretur, et Hermanni argumentationem labefactatam esse neque probari posse, quae inde conclusit p. 44. Et fac demonstrari posse Ennium varietatem formae a Graecis petiisse: tamen non sequitur, ut satirarum argumentum earumque rationem et institutionem inde petierit.

Refellit Hermannus p. 45 eos, qui Ennium auctorem, Lucilium inventorem satirae dicunt, cum „inventor is dicatur, qui primus omnium in rem aliquam tractandam inciderit, auctor autem, qui aliis viam ad rem faciendam praeierit.“ Inde apparere dicit inventorem potius auctori quam hunc illi antecedere. Quod si tenemus, Lucilius l. c. Horatii neque cum auctore comparari, neque ipse, cum Horat. sat. I, 10, 46 inventor nominetur, auctor dici potest. Nam si cum Hermanno auctorem et inventorem definias, non video, quomodo Lucilius, qui invenerit hoc satirarum genus, comparari possit cum auctore, quod ex Hermanni sententia auctor inventori non potest antecedere. Ipse vero per totum libellum in eo est, ut l. Horat. Lucilium auctorem dici demonstrat, quamquam Horatius eum alio loco inventorem nominat. Neque recte definit utramque notionem. Auctor enim is est, qui aliquid promovet aut causa efficiens alicuius rei est, aut cuius exemplo et institutione aliquid efficitur. Cf. Cicer. Tusc. IV, 1, 2. L. Brutus, praeclarus auctor nobilitatis tuae. Horat. Od. I, 28, 14. Non sordidus auctor Naturae verique. Prop. IV, 6, 43. Murorum Romulus auctor. Ex his apparet auctorem eum esse, qui ad aliquid suaserit aut qui aliis in eo, quo ipse fecit, exemplo sit. Ennius igitur, cum ad satiras scribendas primus ansam praebuerit aliisque dux et exemplum fuerit, recte auctor dicitur. Neque necesse est inventorem satirae antecedere auctori, quoniam inventor non semper is est, qui primus aliquid invenit, cf. Virgil. A. II, 164, ubi Ulixes nominatur inventor scelerum; sed inventor etiam is dicitur, qui in re ab aliis iam tractata novam iniit viam. Itaque Lucilius merito inventor dici potest, si probatur eum Ennium ita secutum esse, ut satirae naturam immutaret novaque ratione eadem argumenta tractaret 2). Ennius vero optimo iure auctor dici potest, quoniam, ut postea videbimus, satiram antiquissimam immutavit et poesin similem ad legendum factam primus composuit. Cuius novi satirae generis indoles nondum circumscripta erat certis finibus, ut cap. III exponam, sed cum multa contineret, tum etiam hominum vitam spectabat. Lucilius demum, quamvis omnia eius carmina res diversissimas continentia communi satirarum nomine comprehendantur, veram satiram, qualem Horatius, Juvenalis, Persius composuerunt, arctioribus circumscripsit finibus vimque et naturam eius ita excoluit, ut posterius poetae satirici vestigia eius presse sequi possent. Ita vero factum videtur esse, ut a recentioribus

1) Cf. Casaub. l. c. p. 262 sq.

2) Cf. Casaub. l. c. p. 272. Paldamus: Über Ursprung und Begriff der Satire. Greifswald 1834. p. 19 sq.: „Kallinos sang zuerst in Elegieen, aber das elegische Metrum war nur Form, die man zu Allem gebrauchte; den Inhalt gab ihr Minnermus, und daher heißt er mit Recht neben den vielen Elegieendichtern vor ihm Erfinder derselben. Ähnlich war es mit Lucilius, indem er dem leeren Begriffe der Satira einen bestimmten Inhalt gab. — So kann man, während Ennius auctor der Satire ist, mit Recht den Lucilius inventor satirae, wie Minnermus den der Elegie nennen, wie Vellei. Patere. sagt 2, 9: Pomponius habe die Atellanen erfunden.“ Munk. De fabulis Atellanis. Lips. 1840. p. 105. Freund. Lexic. s. vv. auctor et inventor.

poetis inventor haberetur eiusdem satirarum generis, in quo scribendo ipsi operam suam collocabant. Quod cum ita sit, quisque Hermanno concedere potest Lucilii satiras aliam habere indolem et compositionem atque Ennii; sed non minus discrepat Lucilianarum satirarum natura a satiris Horatii, Persii, Juvenalis.

Denique Hermannus p. 46 — 51 eos refellere studet, qui dicunt verba „rudis carminis auctor“ cum Lucilii praestantia non convenire, ad Ennium vero optime referri posse. Utut autem de praestantia utriusque poetae statuatur, id statim apparebit verba illa ad Lucilium referri non posse, cum quid Horatius de Luciliana forma dixerit, respexerimus. Nonnullis enim locis Horatius Lucilium vituperavit, quod in scribendis satiris parum consuluit emendato et puro scribendi generi. Cf. sat. I, 4, 9 sqq. 10, 1. 50 sqq. Et Lucilium revera formae pulchritudinem neglexisse fragmenta satis demonstrant, ita ut eum Horatius iuste vituperaverit. Iam si statuimus ab Horatio Lucilium limatiorem dictum esse quam auctor novi generis poesis esse possit: quo iure, quaeso, eum vituperare potuit, cum magis excelluerit, quam pro conditione sua potuit. Quod cum ita sit, statuendum videtur esse aut Lucilium ab Horatio perperam vituperatum esse, aut eum auctorem satirae non esse neque cum se ipso comparari posse. Cum vero prius illud contendere non possit, quoniam Horatius omnia, quae in Lucilio laudanda sunt, libenter agnoscit et praedicat, modo ne vitiosam formam laudare cogatur: Lucilius auctor satirae esse non potest. Accedit, quod nulla mensura adhiberi potest in iudicandis poematis vel libris eius, qui auctor est novi alicuius poesis generis. Quid? Quenam est mensura et ratio, qua is, qui primus satiram composuit, iudicari possit? Equidem non intelligo, qua ratione auctor limatior dici possit se ipso. Omnia vero bene procedent locusque Horatii omni difficultate vacabit, si simplicissimam illam explicandi rationem, qua Lucilius dicitur limatior quam auctor satirae, i. e. limatior quam is poeta, qui primus satiras composuit, probaverimus. Neque video, quomodo Hermannus Lucilium, qui ab Horatio inventor satirae vocatur, limatiorem esse statuere potuerit auctore satirae, quoniam, ut supra vidimus, ipse contendit inventorem antecedere auctori; quam repugnantiam removere supersedit. Sin vero Lucilius dicitur limatior fuisse quam auctor eius generis, quod et ipse excoluit et pertractavit, quamque reliqui veteres poetae: omnia bene procedunt. Quamquam autem iam ex iis, quae contra Hermanni argumenta et sententiam hucusque disputavi, apparere puto Lucilium auctorem satirae non esse, sed Ennium primum fuisse, qui satiras scripserit; tamen ex re videtur esse utriusque poetae fragmenta examinare et inter se componere, quoniam ita certius et evidentius dici poterit, num in eodem poesis genere uterque versatus sit, an Ennius in satiris longe aliam et plane diversam materiam tractaverit.

III.

De etymologica origine vocis satira viri docti inter se dissentiunt. Alii enim ex Graeca lingua, alii ex Latina originem petunt. Hanc vero disquisitionem, quoniam difficilis est ad diiudicandum, missam faciam, quamquam non possum, quin eorum qui Latinam originem praeferunt sententiam veram putem; varias autem grammaticorum et scholiastarum explanationes et definitiones breviter commemorare mihi liceat, quoniam inde de communi vocis satira notione aliquid certi concludi posse mihi persuasum est. Cf. Fest. s. v.: Satira et cibi genus dicitur ex variis rebus conditum et lex 1) multis aliis conferta legibus (et genus

1) cf. Göttling Gesch. d. röm. Staatsverfassung. Halle 1840. pp. 347. 353. 354.

carminis, ubi de multis rebus disputatur.) Diomedes p. 483 P. Satyra autem dicta sive a satyris —; sive a satura lance, quae referta variis multisque primitiis in sacris Cereris inferebatur et a copia et saturitate rei satura vocabatur —; sive a quodam genere farciminis, quod multis rebus refertum satyram Varro vocitat etc. Schol. ad Horat. sat. I, 1 init. Satira dicitur lancis genus, tractum a choro Liberi patris; ab ea autem lance, quae plena diversis frugibus in templum Cereris inferebatur, nomen accepisse plerique dicunt. Isidor. Origg. V, 16. Satyra vero lex, quae de pluribus simul rebus eloquitur, dicta a copia rerum et quasi a saturitate, unde et satyras scribere est varia poemata condere, ut Horatii, Juvenalis, Persii. — Quas varias explicationes si attente perlegeris, facile, ut opinor, intelliges eas omnes id commune habere, ut voce satira quiddam mixtum et compositum significetur, in quo ordo certus et ratio certis finibus circumscripta nusquam appareat. Et nisi omnia me fallunt, haec significatio ex notione adiectivi satur facillime perspicua est, quoniam id, quod est saturum, impletum est vario modo et sine certa ratione, ut lanx satura, quae frugibus cuiusvis generis impleta est. Haec vero externa similitudo, quae intercedit inter lancem variis frugibus impletam vel inter legem, qua diversae res simul comprehenduntur, et inter carmen, in quo neque singularum partium ordo et ratio neque certa et artificiosa fabulae compositio et exitus satis conspicuus est, effecisse videtur, ut carmen ipsum hoc nomine insigniretur. Illius veteris satirae institutio propter testimoniorum paucitatem accurate definiri quidem non potest, videtur autem satirae Ennianae quasi prodromus et fons fuisse. Satirae veteris origo quaerenda est in illis Itolorum festis et ludis rusticis. Errant enim ii, qui Itolorum animos severos et omni lepore destitutos fuisse putent, cum tantum absit, ut tristes et morosi fuerint, ut in nulla fere alia regione incolae laboribus peractis magis animi hilaritati indulserint quam in Italia, id quod iam multis illis festis comprobari potest, quibus rustici potissimum omne iocorum genus sibi permittebant¹⁾. In his ludis cantui et saltationi erat locus, ars vero et consilium certum nusquam erat conspicuum. Artificiose paullulum, quamvis rudes etiam et parum exculti, erant ludi Fescennini; hi enim magis dramaticam referebant indolem, cum alternis versibus rustici se invicem increparent et perstringerent²⁾. Magna vero inter ludos Fescenninos et Romanorum satiras videtur fuisse similitudo, ita quidem, ut satirae elegantiores et magis elaboratae essent, cf. Liv. VII, 2, quamquam cum vera fabula comparari non possunt. Fabula enim habet argumentum in plures partes artificiose divisum, quae secundum rationem et ordinem quandam ante spectatorum oculos exhibentur³⁾. Tamen dici non potest satiras omni arte caruisse, cum apud Livium I, c. legamus fuisse eas modis impletas et tibicine canente et motu accommodato esse peractas. Quod si ita est, inde sequitur, ut inter ludiones antea convenerit, quale foret argumentum. Videtur autem argumentum ipsum multiplex fuisse⁴⁾. Quamquam vero litteris non mandatae videntur fuisse, quoniam nullum restat fragmentum neque veteres scriptores eas litteris conceptas esse tradiderunt: tamen mihi persuadere non possum plane ex tempore fabulas versusque fusos esse. Multa sane inter ludendum ludiones ex tempore recitabant et subita oratio, ut omni tempore auditoribus magis placuit quam excogitata, ita Romanis quoque iucundissima fuit. Haec si tenemus et satirae qualem supra descripsimus notionem respicimus, apparet hanc diversissimarum rerum coniunctionem aptissime

1) Cf. Munk. De fabb. Atell. p. 2 sqq. Wachsmuth. in Athen. T. I p. 210. De variis rusticorum festis post messem institutis cf. Stieve: De rei scenicae ap. Roman. origine. Berol. 1828, p. 16.

2) Cf. Horat. Ep. II, 1, 146. Liv. VII, 2.

3) De metro, vel potius numero horum carminum cf. Munk. l. c. p. 7.

4) Cf. Paldamus: *Ueb. Urspr. u. Begriff der Satire.* p. 17.

satirarum nomine significatam esse¹). In his veteribus satiris, quarum argumentum maxime erat varium, primum, ut mihi quidem videtur, intrabat persona comica, quae fortasse animos spectatorum praeparabat ad id, quod erat exspectandum. Deinde secutae sunt scenae laxioribus vinculis coniunctae, quarum suum quaeque habebat argumentum ab aliis discrepans, ita ut fere tot fabulae viderentur esse, quot scenae erant. Ludiones partim canebant, partim subita eaque iocosa et salsa oratione utebantur.

Huius satirarum generis formam et compositionem Ennius eo immutavit, quod eas spectatorum oculis detraxit et satiras, quae legerentur, litteris consignavit. Eo igitur vel maxime differebant Ennii satirae, quod non spectabantur, sed legebantur; similes in eo erant, quod et Ennii satirae omnem vitae farraginem exhibebant, i. e. vitae privatae conditiones, hominum mores, virtutes, vitia spectabant, neque solum eos, qui legebant, delectabant, sed etiam communi hominum saluti et vitae usui inserviebant. Quaedam similitudo in formae quoque varietate posita erat.

Iam videamus, num e satirarum Ennianarum fragmentis de earum natura quid colligi possit²). Fragmenta, quorum numerus admodum est parvus, Merula collegit et interpretatus est. Haec editio rarissima est; Hesselius eam ad verbum typis excudendam curavit, ubi fragmm. p. 186—191 leguntur³).

Ex libro I duo exstant fragmenta, quae Nonius s. vv. *Convivant* et *Celere* servavit. Prius ita exhibetur:

1.

Malo hércle suo convívat magno síne modo.

Hoc fragmentum videtur intelligendum esse de homine aliquo, qui gulae luxuriaeque nimis indulget et conviviis magnam pecuniam impendit, ita ut inde ei maximum malum et incommodum oriatur⁴).

2.

Dum quicquid das 5) celere.

1) Aliter sentit Munk. l. c. p. 15: „Satirae nomen nactus esse videtur (ludus) ob verborum, cantus saltationisque coniunctionem, quae tria, cum antea essent seiuncta, tum in unum consociata tanquam diversae fruges in satira lance populo offerebantur.“ Qua in re dissentendum puto a viro docto. Nam non intelligo, quomodo verba, cantus et saltatio dici possint „tanquam diversae fruges in satira lance.“ Per omne tempus, quod antecederat, in ludis Italorum rusticis saltatio cum cantu arctissime erat coniuncta. Rudes enim homines, quales rustici sunt, simul cum saltatione canunt vel verba edunt et conclamant, quoniam vocem, signum gaudii et summae hilaritatis, continere nequeunt. Deinde non intelligo, quomodo verba a cantu separari possint.

2) Scripsit Ennius secundum schol. Horat. sat. I, 10, 46 quattuor libros satirarum, secundum Donatum ad Terent. Phorm. II, 2, 25 sex libros. Uter numerus verus sit, dici non potest, neque est res magni momenti. Casaubonus l. c. p. 235 dicit inter librum et satiram discrimen non esse. Sed vix puto Ennium quattuor tantum aut sex satiras scripsisse. Cum enim fragmenta Ennii pariter atque Lucilii ex primo, secundo, tertio — libro afferantur, inde sequi videtur, ut quisque liber complures comprehenderit satiras. Quod vero ad Lucilium attinet, demonstrari potest eius satirarum libros, qui simili ratione citantur, non singulas, sed multas comprehendisse satiras. Cf. Libellum meum de Lucil. p. 34.

3) Praeter Ennium dicuntur Naevius et Pacuvius satiras scripsisse. Diomed. p. 483 P. dicit Pacuvium satiras composuisse; erant satirae, quales Ennius scripsit. Quod ad Naevium attinet, ei Heusdius l. c. p. 285 sq. satiras, quales postea Lucilius scripsit, vindicat. Quod ut comprobet, affert Naevii fragmentum ex Festo s. v. quia nam, ubi Naevii satira sive ludus (Cicer. Cat. VI, 20) commemoratur et maledicentia, qua in principes civitatis usus est. Cf. Ascon. ad Cicer. Verr. I, 10, 29. „Fato Metelli Romae fiunt consules“, et Naevii fragm. ap. Gell. VI, 8, 5. Veri autem admodum est simillimum hanc Naevii satiram fuisse fabulam, qua principes nonnullos acerbe perstrinxit, et propter hanc satiricam vim fabula videtur esse dicta satira. Cf. Klussmann. Naevii fragmm. Jen. 1843 p. 159. Aliter rem expedit C. F. Hermannus in Götting. gel. Anz. 1843. p. 389, qui illo Festi loco fragmentum Naevii transposuit et Ennio vindicat, quamquam non negat Naevii satiram statui posse eamque dramaticam. Mirum autem esset, si Naevius illam veterem satiram, quae nunquam litteris mandata est, imitatus, quamquam et Munkius l. c. p. 80 Sullam scripsisse satiras dramaticas (cf. Athen. VI p. 261. ubi Sullae tribuuntur σατυρικά κωμωδία ἢ παρὰ τὸ φωνῆ) putat. Sed videtur fuisse comoediae (κωμωδία) iocis et dictis plenae, quae propter id ipsum satiricae dicebantur. Neque aliter videtur statuendum esse de L. Pomponii satiris.

4) Idem argumentum Lucilius saepius in satiris tractavit. Cf. dissertat. meam de Lucil. pp. 21, 26.

5) In novissima ed. Nonii, quam curaverunt Gerlach, et Roth, Basil. 1842, legitur des secundum codd.

Ad hoc fragm. explicandum nihil habeo, quod addam praeter Merulae verba: „Vel eos carpit, qui in largitionibus bona omnia profundunt, vel respicit ad proverbium: Bis dat, qui cito dat.“

Lib. II.

De priore huius libri fragm. a Servio servato:

Inde locei liquidas pilatasque aetheris oras

Contemplo —

nihil addo. — Alterum fragm. servavit Nonius s. v. *Obstringillare*:

Réstitant, occúrrunt, obstant, óbstrigilant¹⁾, obgánniunt²⁾.

Est vers. troch. tetram. catal. Optime huic fragmento locus esse poterat in satiris; dictum est autem de iis, qui voluntati alicuius inimici sunt. Non dissimile est fragm. Lucilii XXVIII, 23.

Lib. III.

Magni momenti ad rem nostram est fragm., quod ex hoc libro Nonius s. vv. *Propinare* et *Medullitus* servavit:

Enní poeta sálve, qui mortálibus

Versús propinas flámmeos medúllitus.

His enim verbis poeta ipse indicat se aliis non pepercisse eorumque mores perstrinxisse. Similiter de se ipso Lucilius verba fecit. Cf. fragm. XXVI, 6. XXVIII, 5. Alterum fragmentum Nonius s. v. *Criminat* affert:

Is tibi non bene volt, quei falso criminat ad te.

Sic Merula. In novissima edit. Nonii ita legitur:

Nam iis non bene vult tibi, qui falso criminat

Apud te.

Sententia versus, qui non satis emendatus est, in aperto est et convenit satirae.

Tertium fragm. apud eund. s. v. *Politiones* legitur:

— testes sunt

Lati campi, quos gerit Africa terra politos.

Eundem versum affert Cic. Brut. 3, 42 ex Ennii Scipione 3).

1) Lego obstrigilant pro obstringillant.

2) In novissima edit. ovagitant.

3) Lerschius in Mus. phil. Rhenan. Tom. V p. 416—421 statuit hoc carmen nomine Scipionis insignitum fuisse satiram. Plerique V. D. epicum habuerunt; nonnulli tragoediam esse Scipionem dixerunt, ut Vossius et Bothius, eo comoti, quod ex Scipione praeter versus hex. dactyl. etiam iambici citantur. Sed vix credibile est Scipionem ab Ennio in scenam esse ductum. Lerschius igitur statuit satiram esse hoc carmen. Audiamus, quibus causis ad sententiam suam defendendam usus sit. Prima causa haud scio an lectorum risum moveat; dicit enim: „Quod carmen neque epicum nec dramaticum nec lyricum esse possit.“ Sed cur nihil eorum fuerit, demonstrare omnino supersedit. Altera causa ei est, quod in fragmentis omnia momenta insint, quae saturae Ennianae sunt propria. Citat vero Diomed. III. p. 482. At quis eum docuit fuisse in hoc carmine omnia momenta, quae satirae convenirent? Nihil enim aliud certo scimus nisi varia metra in hoc carmine ab Ennio adhibita esse, ut fragmenta demonstrant. Iam si ex fabula deperdita fragmenta nonnulla variis metris conscripta citantur, nonne eam fuisse satiram ex Lerschii ratione statuendum erit? Tertiam denique affert causam eandemque, ut dicit, admodum gravem, quod A. Gell. IV, 7 dicat: „Ex libro, qui Scipio inscribitur“; cum intelligi non possint haec Gellii verba, si Scipionem carmen epicum aut fabulam fuisse status; propterea suppletum esse: satirarum (ex libro satirarum). Ut de extrema parte primum verba faciam, parum est probabile totum satirarum librum nomine Scipionis fuisse inscriptum. Liber enim satirarum vix potest esse una satira, sed necessario continet complura aut multa carmina laxiore fortasse argumenti vinculo coniuncta, in quibus res diversissimae tractantur. Talis carminum minorum connexus aptissime „liber satirarum“ dicitur, si quidem Ennii et Lucilii carmina intelligantur. Itaque si in libro satirarum complura carmina continentur, non potest nomine Scipionis insigniri. Accedit, quod omnino non necesse est loco illo Gellii ad verba „ex libro“ suppletur vox „satirarum“, quae neque in codd. neque in edit. legitur. Recte enim O. Jahnius (v. commentar. ad Persii satiras in edit. Persii Lips. 1843. p. 98) animadvertit verbum „liber“ non solum dici de toto quodam opere, etiamsi complures libros complectatur, sed etiam de fabulis aliisque scriptis usurpari. Quis est autem, qui concedat Scipionis res gestas celebrari et laudari potuisse carminibus exiguis satirarum librum efficientibus? Nonne consentaneum est et nomen et totam carminis rationem dignitati fatisque eius, quem poeta

Lib. IV.

Macrob. Saturn. VI, 5 affert hoc fragm.:

Neque triste quaeritat sinapi neque cepe moestum.

Videtur vero ita disponendum esse:

— neque triste quaeritat

Sinapi neque cepe moestum —

Fortasse Ennius de iis locutus est, qui simplices cibos spernentes luxuriae se dederunt.
Cf. Lucil. fr. V, 12. 14.

Lib. VI.

Donatus ad Terent. Phorm. II, 2, 35 hoc habet fragmentum:

Quippe sine cura laetus, lautus quom advenis
Inserteis maleis et expedito brachio,
Alacer, celsus, lupino impetu exspectans;
Mox dum alterius obligurrias bona,
Quid censes domineis esse animi? Pro divom fidem
Ille tristis cibum dum servat, tu ridens voras 1).

Quod ad argumentum huius fragm. attinet, Ennius scite descripsit hominis alicuius voracitatem, qui laeto et superbo animo, dentibus et manibus ad cibos devorandos paratis et libidinoso edendi ardore incitatus ad convivium festinat et alterius bona edendo consumit. Idem vero argumentum Lucilius et Horatius saepius tractant, ita ut haec sexti libri satira non dissimilis fuisse videatur satirae Lucilianae et Horatianae.

Porro apud Gellium fragm. nonnulla ex incertis satirarum libris commemorantur, quae verae satirae indolem referunt. Narrat enim II, 29, 20 fabulam de cassita, quae nidum habebat in frumento et hos Ennii versus affert, qui de mala hominum fide sunt interpretandi:

(Heracle puto) hoc erit tibi argumentum semper in promptu situm,
Ne quid exspectes amicos, quod tute agere possies.

Aliud frag. affert A. Gellius XVIII, 2, 7, quod quamquam corruptum neque satis emendatum est, tamen demonstrat, quam venuste Ennius verborum ambiguitate uti scierit. Porro Quinctil. J. O. IX, 2 narrat ab Ennio colloquium Mortis cum Vita contententis satiris insertum esse.

Qui haec fragmenta et testimonia attente perlegerit, is facile, ut opinor, concedet omnia fere habere similitudinem cum satira Luciliana 2). Discrimen vero gravissimum inter

celebravit, convenire debere? An putemus Ennium fuisse perversum parumque artis poeticae peritum? Quod cum ita sit, nihil videtur aptius quam hoc carmen inter epica referre, quamquam mirum sane est, quod metrorum varietatem in eo admisit. Sed in longiore fragmento huius carminis, quod Macrob. Saturn. VI, 2 servavit, a versibus troch. ad hex. dactyl. fit transitus, neque in carmine Epicharmi nomine insignito metrorum varietatem Ennius non admisit. Cf. Oehler, l. c. p. 25 n. 11. Quod vero Nonius illum versum ex libro satirarum citat, id aut culpa et errore eius factum est, aut Ennius eundem versum et in Scipione et in satiris pronuntiavit.

1) Hoc fragm. ita emendandum esse puto:

1. Quippe sine cura laetus, lautus quom advenis
Inserteis maleis, expedito brachio,
Alacer, celsus, lupino exspectans impetu;
Mox dum alterius obligurrias bona,
5. Quid censes domino esse animi? Pro divom fidem
Ille cibum tristis servat, tu ridens voras.

In v. 2 delevi et propter metrum et quia in sequentibus et omissum est. In v. 3 transposui exspectans impetu propter hiatum et metrum. In v. 5 domino scripsi propter metrum et propter sequentem singular. ille, In v. 6 transposui cibum tristis et dum delevi.

2) Non satis recte dicit Paldamus l. c. p. 17 de satira Ennii: „Sie war bis Ennius Naturpoesie, aber ebenfalls ohne allen bestimmten Charakter und Form, und tritt mir ihm als Kunstpoesie, aber ebenfalls ohne alle weitere Bestimmtheit, als die der Mischung auf. Ennius Satire ist gnomischer Art, wie Hesiodos, Theognis, Phokylides sind.“ Cf. Gerlach: G. Lucilius und die römische Satira. Basel 1844. p. 11.

utriusque satiras positum est in forma, cum Ennius metrorum varietate usus sit, Lucilius in eadem satira uno tantum metro. Deinde et ingenii natura et tractandi argumenta ratione temporumque conditione aliud discrimen ortum est, de quo postea disputabimus.

Et de Ennio quidem hactenus. Videamus nunc de Lucilii satiris.

IV.

Laetior aliquanto est via, qua nunc ingrediendum est, cum fragmentorum Lucilianorum longe maior sit numerus et testimoniorum de Lucilio eiusque satiris servatorum copia haud exigua exstet. De quo quamquam multo certius iudicari potest, tamen si Nonii Marcelli, cui longe maximam fragmentorum partem debemus, editionem emendatam et ex codicibus bonae notae petitam haberemus, satirarum naturam melius intellecturi essemus. Quivis enim, qui huius grammatici librum inspexerit, intelliget, quam corrupti sint omnes fere veterum scriptorum loci, quos citat. Magna vero spes olim in me erat excitata, fore ut, cum duo viri docti, Gerlachius et Rothius, codicibus novis collatis Nonii edendi provinciam admodum molestam suscepissent, de multis rebus rectius posset iudicari. Attamen spes me fefellit: nam et codices Nonii, id quod iam antea suspicabar, deploranda corruptelarum labe sunt infecti et inquinati¹⁾, et editores illi in Nonio emendando curam non ponendam censuerunt²⁾. Quamquam autem talis est fragmentorum conditio, tamen de argumentis nonnullarum satirarum deque universa satirae Lucilianae natura nonnulla certo dici possunt. Disputationem vero ita instituam, ut primum ex veteribus testimoniis carminum Lucilianorum genera describantur, deinde ex fragmentis ipsis satirarum indoles colligatur. Quae si absolvero, inquirendum erit, num talis cognatio inter Ennii et Lucilii satiras intercedat, ut ad idem poesis genus utriusque carmina satirica referri possint, an tot tantique momenti discrimina reperiantur, ut uterque plane diversum et discrepans poesis genus excoluisse censendus sit.

Cum exponerem, quae significatio vocis „satira“ esset, vidimus ea significari carmina varietate argumenti insignia, et quemadmodum Hermanno dicenti hanc varietatem Ennii propriam esse assentiendum erat, ita neganti eam apud Lucilium inveniri contradicendum est. Lucilii enim satirae eadem varietate sunt insignes. Quod nisi fragmentis ipsis aliisque testimoniis probari posset, iam ex Horat. sat. II, 1, 30 sqq. colligendum esset. Omnia enim, quaecumque poetae accidebant eiusque animum aut laetitia aut aegritudine afficiebant, sive puellam deserebat, sive eum puella perfida, sive hominem nefarium vituperabat principumque luxuriam et vitam dissolutam perstringebat, sive iter describebat, sive praecepta grammatices tradebat; quaecumque igitur litteris mandabat, ea communi satirarum nomine comprehendebantur. Quid? Nonne ex hoc solo Horatii testimonio perspicuum est Lucilii carmina maxima argumenti varietate insignia fuisse? Neque alia desunt documenta. A Lucilio enim vitam Scipionis Aemiliani privatam descriptam esse in meo libello de C. Lucilio scripto p. 12 sqq. satis firmis argumentis demonstrasse mihi videor, idque Gerlachius C. Lucilius u. b. röm. Satira p. 20 tacite probavit. Quam vitae Scipionis descriptionem haud dubie satiris, quibus omnia carmina Lucilii comprehenduntur, intulit, quamquam difficile est dictu, in quo

1) Cf. Non. Marcell. ed. Gerlach. et Roth. Basil. 1842. Praef. p. XXIV.

2) Post Fr. Dousae (Lucil. fragmm. Lugd. Bat. 1597) per longum temporis spatium intacta iacebant Lucilii fragmm. Recentiori vero tempore nonnullis viris doctis ea non indigna sunt visa, in quibus explicandis et emendandis operam et studium collocarent. Commemorandi sunt Varges in Mus. phil. Rhen. Tom. III a. 1835. p. 15—69 et in programm.: C. Lucilii Satirarum quae ex libro tertio supers. Sedinii 1836. Schmidt.: C. Lucilii Satirar. quae de libro nono supers. dispos. et illustrata. Berol. 1840. Progr. Gymnas. Frid. Werd. Schoenbeck: Quaestt. Lucil. particula. Halis 1841. Van Heusde: Studia critica in Lucil. etc.

satirarum libro contineatur. In libro satirarum nono de orthographia, de prosodia aliisque quaestionibus, quae ad grammaticam pertinent, egit 1). Cf. Terent. Scaur. p. 2225 Putsch.: „Lucilius in IX Satirarum de Orthographia praecipiens“ etc. Vel. Long. p. 2227: „Apud Lucilium legitur in praepositione Per.“ Quintil. J. O. 1, 7, 18. „Est in hac quoque parte (de formis declinat. primae) Lucilii praeceptum, quod, quia pluribus explicatur verbis, si quis parum credat, apud ipsum in IX requirat.“ In tertio libro continetur descriptio itineris, „quod Roma fecit Capuam et inde ad fretum usque Siciliense.“ Cf. Schol. Cruq. ad Horat. sat. 1, 5. Quae Lucilius expertus est in itinere, ea videtur iocose exposuisse largamque lectoribus praebuisse copiam ridendi. Ut vero Horatius in quinta libri I satira iocosam contentionem Sarmenti et Messii Cicerri, ita Lucilius in itineris descriptione similem pugnam gladiatoriam exhibuit. Cf. fragm. III, 21. 22. 27 ap. Dous 2). Porro commemoratur Lucilium in satiris veterum poetarum carmina emendavisse et vituperavisse 3). Denique non est silentio praetermittendum in libro satirarum XXII epigramma legi, quo servi sui sepulcrum inscripsit. Cf. Dous. XXII, 2. Donat. ad Terent. Phorm. II, 1, 57. Martial. XI. 90. Quid? quod facile aliquis contendat eum comoediarum fuisse scriptorem. Primum enim commemoratur Lucilius comicus apud Fabium Planciadem Fulgentium in Exposit. Sermon. antiq. s. v. Delenificus (p. 567 edit. Nonii Mercer. a. 1826. In edit. Roth. et Gerlach. p. 398. 4): „Delenificus, blandiloquus. Lucilius Comicus in Immolaria“ etc. Alterum vero de Lucilio comico testimonium exhibet schol. Cruq. ad Horat. art. poet. v. 238: „Pythias persona comica in comoedia Lucilii“ etc. Sed his testimoniis, quorum auctoritatem in dissert. mea p. 9 sq. infringere conatus sum, vix quisquam inducetur, ut Lucilium inter poetarum comicorum numerum referendum censeat. Fulgentii enim fides admodum est dubia, cum eius libellus vanis commentis scateat et falsis scriptorum nominibus et fallacibus testimoniis sit repletus 5). Restat igitur solum scholiastae testimonium. Quoniam autem nullo alio loco de Lucilio comico quicquam legitur et in fragmentis nullum comoediarum vestigium apparet neque scena is locus erat, ubi aequalium vitia et ineptias impune castigare posset: huic quoque testimonio fidem derogandam esse putavi l. c. p. 10 et pro Lucilio substitui nomen Caecili 6), quod C. F. Hermannus in Götting. gel. Anz. 1842. p. 388 probavit. Neque nomen fabulae, quae „Immolaria“ inscripta esse dicitur, caret suspicione, quoniam forma analogiae repugnat. Cf. Ritschl. de Fabulae Varronianae l. c. p. 139 7). Quamquam vero Lucilius comoedias non composuit, tamen in eius libris carmina argumenti ad-

1) Fragmenta 17 libri IX, quae ad grammaticam pertinent, docte interpretatus est Schmidt. l. c. — Handb. d. latein. Litteraturgesch. v. Reinh. Klog. Leipzig 1846. I. p. 55 sq.

2) Cf. Varges. Progr. l. c. pp. 1. 7. Saepe Romani itinera sua descriperunt. Cf. O. Jahn. l. c. p. XLII et p. 237.

3) Cf. Schol. ad Horat. sat. 1, 10, 53. A. Gell. XVII, 21. Serv. ad Virgil. A. XI, 601. (Dous. fr. inc. 113). Quintil. J. O. I. 5. Priscian. X, 9, 53. (Dous. fr. XIX, 8.) Naek. in Indice lectt. univ. Rhen. Bonn. 1823—24 p. 4 sq. Stieglitz. de Pacuv. Duloreste. Lips. 1826. p. 6 n. 10.

4) In hac edit. legitur: „Lucretius comicus in Numolaria“ —.

5) Cf. Nicol. Madvig. de Ascon. Ped. p. 64 (Opuscul. acad. Hauniae 1834 p. 28). Orell. ad Ciceron. Ep. ad Att. XIII, 21. O. Jahn. edit. Pers. Prolegg. p. XXIV n. 1. Parergon Plautin. Terent. que scr. Fr. Ritschl. Lips. 1845. p. 197 not.

6) Haec et similia nomina saepissime sunt commutata. Cf. not. meam 2 p. 10 l. c. Caii Statii fragm. ed. Spengel. Monachi 1829. p. 60. Schol. ad Juvenal. sat. 3, 138 et ad h. l. Schopen. Tom. I p. 355. Juvenal. ed. Heinrich L. Caecil. Minut. Apul. de orthogr. ed. Osann. Darmstadt. 1826. p. 18.

7) Interim etiam aliam „Lucilii comici“ interpretationem excogitavi, quam hic proferre mihi liceat. Ut enim apud Graecos vocabula *κωμωδεῖν* et *κωμωδία* non semper de fabulis comicis earumque scriptoribus usurpantur, sed interdum nihil aliud significant nisi in modum comicorum aliquem perstringere et vituperare: ita vocabula comicus et comoedia seriori tempore idem significant atque satiricus et satira. Cf. Stephan. Thes. s. v. *κωμωδεῖν*. Reuvens. Collectan. litter. Lugd. Bat. 1815. p. 85. Meinek. Hist. crit. com. gr. p. 527 sq. Ita dicit Isidorus Origg. VIII, 7: „Duo sunt autem genera comicorum, i. e. veteres et novi: veteres — ut Plautus, Accius, Terentius; novi, qui et satyrici — ut Flaccus, Persius“ etc. Cf. porro Evanth. de trag. et com., ante edit. Terent. Klotz. Lips. 1838. Tom. I p. XIII.

modum varii continentur, ut testimonia, quae commemoravimus, satis demonstrant. Nunc videamus, num ex fragmentis servatis de argumentorum varietate quid colligi possit.

Primum moneo Lucilium principes Romanorum, quorum mores corrupti essent, summa cum acerbitate nominatim perstrinxisse. Quorum nomina cum in dissert. mea p. 16 attulerim, silentio nunc transeo. Conferri etiam potest van Heusd. l. c. p. 198 sqq. Inter vitia autem, quibus Romani illo tempore laborabant, praecipue luxuriam et sumptus convivorum 1) effusos acriter impugnavit et improbavit. Cf. fragm. inc. 46. 65. 85. 133. I, 20. IV, 1—9. 17. XIV, 9. 2) 10. 11. 12. Cum inter eos cibos, quibus Romani maxime delectabantur, referendi sint pretiosi pisces, id luxuriae genus saepissime commemorat. Cf. fr. inc. 30. 36. I, 13. 3). XXVIII, 21. Porro vituperat eos, qui sumptus magnos impendunt in supellectilem et vestes pretiosas. Cf. I, 21. 22. II, 13. 4) Impugnat avaritiam, commendat parsimoniam et convivorum simplicitatem. Cf. fr. inc. 39. V, 12—15. 17. 26. VI, 1. IX, 24. 25. XI, 3. XXVI, 1, et demonstrat in virtute sola vitam beatam esse positam. Cf. fr. inc. 1. 16. 5) et in mundo nihil esse perfectum, cf. fr. XVII, 1. et praestare paucis placere quam multitudini eruditionis experti. Cf. XIV, 5. Vituperat hominum astutiam et fallaciam, fr. inc. 2, puellarum perfidiam, cf. fragmm. libri VII, describit aerumnas vitae coniugalis, cf. dissert. meam p. 28 et fragmm. libror. XXVI. XXVII. XXIX, perstringit superstitionem multitudinis, cf. fr. XX, 1. Vituperat porro Lucilium amicum, quod se aegrotantem non viseret. Cf. fr. V, 1, ab A. Gellio servatum, qui haec addidit: „Nam ubi est cum amico conquestus, quod ad se aegrotum non viseret“ etc. In libro I finxit et facete descripsit concilium deorum, quo Lupus quidam accusatur. Cf. dissert. meam p. 21. Etiam epistolarum vestigia non dubia in satirarum fragmentis inveniuntur 6). Paulo ante vidimus Lucilium aegrotan-

1) Legendum est:

Infamam, inhonestam, turpemque odise popinam.

De hiatu cf. Schmidt, l. c. p. 27. Lectionem infamam tuentur Mercer. et Gerlach., reliqq. editt. infamem. Adiectiva nonnulla vulgo in is exeuntia ap. Lucil. syllabam finalem us habent. Cf. fr. VIII, 4. Praeter Lucilium Lucretius multis locis hac forma usus est. Cf. Forbiger. ad I, 341. II, 845. VI, 729. — Inhonestam est coniectura probabilis H. Junii, cuius editio Nonii (Antverp. 1565) prima est, in qua critici sagacis acumen est conspicuum.

2) Cum Iunio in marg. legendum est:

Nam sumptibu' magnis

Exstructam ampliter, ad quam nunc accumbimu' mensam.

3) Hoc fragm. ita legendum puto:

Ad coenam adducam et primum hisce abdomina thynni

Advenientibu' priva dabo *καφαλαί*que acarnes.

Priora verba „Ad coenam — dabo“ servavit Nonius p. 159 ed. Merc.; alter versus legitur ap. A. Gell. X, 20. Lion. ed.: cephalaeque acarne. Codd. variant inter acarne et a carne et atarnae. Stephan. con. cephalaeque carne. Turneb. Adv. 14, 18: carnem et cephalaeam. Graeca verba Lucilius saepe immisecit Latinis. Cf. fr. inc. 4. 5. 13. 141. 158. I, 13 etc. Acarne s. acharne est piscis marinus. Cf. Plin. N. H. XXXII, 11, 53.

4) Dousa legit: Ricini et aurati, ciccae et oraria mitrae.

Schmidt, l. c. p. 27 legit:

Hypodyti aurati, riccae, oraria, mitrae.

Sed hypodytus non est vocab. Latin.; accedit, quod in nullo libro hypodytus legitur. Edd. Venett. (a. 1483. 1490. 1498): Richuliti avaritiae et boricia mitre. H. Junius et editt. Paris. (1583 et 1586): Ricini aurati ciccae et oraria mitrae. Mercerus: Hyodyti aurati, riccae et oraria mitrae. Gerlach. et Roth.: hryodyty aurati, ciceetoracia, mitrae, sine ratione, ut multa in hac edit. Non animadverterunt viri docti hoc fragm. non sub voce rica, sed s. v. ricinus a Nonio citari; necesse est igitur in fragm. vox ricinus legatur. Propterea fragm. mihi videtur ita emendandum:

Aurati, ricini, riccae, oraria, mitrae.

Eo simul hiatus, quem admisit Schmidt, deletur. Hexameter vero in duas partes dimidias distractus ap. Lucil. sine offensione est. Cf. fr. inc. 45. I, 3. IX, 15 etc. — De vestibus et ornamentis muliebribus Lucilius h. l. loquitur.

5) Hoc fr. ita legendum est:

Aurum atque ambitio specimem virtutis utrique est:

Tantum habeas, tanti ipse sies tantique habearis.

Dousa: quantum habeas. Codd. tantum, quod C. F. Hermann, in Spicileg. ad Juven. Marburg. 1839 p. 26 defendit.

6) Casaubon. l. c. p. 292. Heinrich. ad Juvenal. sat. 8 init. Schmidt l. c. p. 32 sq. Heusd. l. c. pp. 44. 45. 184. O. Jahn. l. c. p. LXV.

tem amico epistolam misisse. Porro ab Auctore Rhetor. ad Herenn. IV, 12, 18 commemoratur Lucilii fr. (ap. Dous. I, 16).

Has res ad te scriptas, Luci, misimus, Aeli. 1)

Fragmentum primum libri incerti (ap. Dous.), quod servavit Lactantius J. D. VI, 5, 2, ex epistola ad Albinum scripta desumptum est. Denique ad Fundium quendam scripsit epistolam. Cf. fr. XVI, 5 (Priscian. III, 1, 8):

Fundi, delectat virtus te, villicus paullo
Strenuior si evaserit 2) —

Sed haec de satirarum argumentis, cum neque coniecturis indulgendum censeam et alio loco (cf. dissert. p. 19 sqq.) de eadem re verba fecerim, sufficient, quamquam multa alia afferri possunt 3). Apparet autem ex his paucis testimoniis Lucilii satiris satis magnam rerum diversissimarum copiam et carmina varii generis contineri. Sine ullo timore eos, qui moribus maiorum reiectis libidinibus indulgerent, priscam morum integritatem atque sanctitatem spernerent, sensuum titillationem captarent, acerbe et libere Atticorum comicorum more vituperavit et perstrinxit, quamquam faceti iocandi modi non erat expers. Cf. fr. inc. 3. 4) 4. Cicer. de orat. II, 6, 25. III, 42, 171.

Omnia, quae Lucilius scripsit, libris triginta, ut videtur, continentur; sunt enim ex XXX libris fragmenta servata, quamquam nullo testimonio probari potest eum tantum XXX libros scripsisse. Satiras suas non uno eodemque metro composuit, sed, ut fragmenta demonstrant, variis metris usus est. Scripsit enim primos XX libros metro hex. dactyl.; in libris XXII, XXVII, XXVIII, XXIX inveniuntur versus iamb. trim. acat., in libris XXVI, XXVII versus iamb. tetram. acat., in libris XXIII, XXVI—XXIX vers. tetram. troch. cat 5). Ii vero errant, qui in libris XXI—XXIX versus hex. dactyl. inveniri negent. Ex his enim libris hos eius generis versus inveni: fr. XXVII, 28. 30. XXVIII, 5. 6. 20. XXIX, 11. 12. 14. 15. 24. Propterea statui non potest satiras Lucilii secundum metrum collectas esse, sed nisi forte temere et sine ratione eas dispositas esse velis, aut secundum temporis quo scriptae sunt rationem aut argumentorum similitudinem et communionem in libros distributae sunt. In singulis vero libris non singulas, sed complures satiras contineri non tam difficile est ad demonstrandum. Fragmenta enim singulorum librorum satis magnam argumentorum varietatem exhibent. Ita in libro tertio, quo poeta descripsit iter suum, nonnulla insunt fragmenta, quae ad argumentum plane diversum sunt referenda. In libro IX, ubi res ad grammaticam et poeticam pertinentes tractavit, insunt multa fragmenta, quae ad quaestum faciendum aliasque res spectant. Cf. fr. 17—30. Idemque de nonnullis aliis libris dici possit.

1) De L. Aelio Stilone cf. dissert. meam p. 7.

2) Codd. variant inter evaseris et evaserit. Krehl., qui prius in textum recepit, Tom. II p. 315 mutat sententiam et evaserit scribendum putat.

3) Si Porphyrii ad Horat. carm. I, 22, 10 dicenti: „Liber Lucilii decimus sextus Collyra inscribitur, eo quod de Collyra, amica sua, scriptus sit,“ fides haberi posset, haberemus carmen Lucilii amatorium ad puellam scriptum, quod satirarum libris inserendum esset. Sed in Neue Jahrb. f. Phil. u. Pädag. a. 1843. Tom. XXXIX p. 162 sq. demonstravi tale carmen nomine Collyrae inscriptum Lucilio abiudicandum esse.

4) Secundus versus huius fr. legendus est:

Municipem Ponti, Tritanni, centurionum.

Dousa pro Tritanni scripsit Titii Anni, cum putaret Tritanni nomen non exstare. Sed tenenda est lectio Tritanni, cum sit revera nomen Latinum, quamquam centurionem Tritannum non novimus. Cf. Madvig. ad Cicer. de fin. I, 3. Neque forma genitivi Titii probanda est, quod Lucilius, ut ex fragmentis demonstrari potest, genitivum in ii exeuntem nusquam admisit.

5) Cf. dissertat. meam p. 35. — Hermann. l. c. p. 25 et nonnulli alii viri putant longe maximam satirarum partem versibus hex. dactyl. compositam fuisse. Sed id vix poterit concedi. Cf. quae dixi in Neue Jahrb. f. Phil. u. Pädag. l. c. p. 156.

Postquam breviter de indole et argumentis satirarum Lucilii disputavimus, quaerendum est, num inter Ennii et Lucilii satiras tam gravia intercedant discrimina, ut ad idem genus omnino referri nequeant. Supra vidimus, qualia carmina satirarum nomine significata sint. Ex ipsa enim vocis significatione cum efficeretur ea mixtum et compositum quiddam notari, nobis carminibus satirarum nomine insignitis videbantur comprehendi varii poetici ingenii lusus brevioraque et leviora quodammodo poemata, quae varias vitae publicae et privatae conditiones exhibebant. Quamquam enim poesis tota in genera et partes certas distribuitur, ita ut quodlibet carmen ad unum ex poesis generibus referendum videatur: tamen fieri potest, ut carmen aliquod apte ad nullum eorum generum, quae arte et ratione sunt constituta, referri possit. Ut id intelligatur, exemplo utar. Si quis poeta animi commotiones ardentissimas et amoris vincula, quibus obstrictus tenetur, puellaeque pulchritudinem vividis coloribus describit, lyricum condit carmen. Sin vero post longinquum amorem a puella perfida deseritur eoque ita commovetur, ut non solum puellam, quam amavit, irrideat, sed totius sexus inconstantiam et levitatem iocose aut seriis verbis perstringat et iuvenes admo- neat, ne se puellarum fallaciis irretiri patiantur, ut Lucilius lib. XXVI fecit: in lyricorum carminum numerum tale poema referri non potest. Porro si quis vitam excellentis viri describit, aut orthographiae praecepta tradit, aut de amico perfido queritur ita, ut oratione numeris adstricta utatur: cuinam poesis generi tribuenda sunt haec poemata? Quid? Si quis aequalium vitiis ita offenditur, ut vocem continere non possit, sed animi commotiones versibus exprimat? Omnia haec carmina, quibus vitae communis conditiones variae et far- rago describuntur subitque animi impetus exprimuntur, quaeque certis poesis generum fini- bus vix possunt definiri, satirarum nomine apud Romanos insignita sunt. Cum de illa ve- teri Romanorum satira disputarem, vidimus eam et formae et argumenti varietate fuisse insignem. Ex tempore enim cantica ab actoribus fundebantur certis quidem numeris, sed varietate insignibus adstricta. Argumentum vero eo a fabularum arte differebat, quod in satiris non argumentum certum in partes artificiose distributum et ordine quodam expositum tractabatur; sed quot scenae erant, tot argumenta ex vitae vulgaris usu desumpta et ad spectatores delectandos exhilarandosque ficta et composita in iis inerant. Hanc vero veteris satirae indolem imitatus Ennius satiras primus condidit, quae quidem non spectabantur in scena, sed originem et similitudinem satis indicabant. Similitudo enim in eo erat, quod En- nii satirae formae varietate pariter erant insignes: argumentorum vero varietatem ita imita- batur, ut ea, quae in veteri satira laxioribus vinculis erant coniuncta, dirimeret et in singula poemata distribueret. Etiam in Lucilii satiris videmus maximam argumentorum varietatem, quae, cum omnia, quaecunque scribebat, satiris inferret, maior adeo videtur fuisse quam in Ennii satiris. Haec vero varietas apud utrumque poetam conspicua eiusmodi est, ut ad cognatum potius quam ad diversum poesis genus sit referenda. At sunt alia discrimina, propter quae aliquis utriusque satiras discernendas separandasque esse contendere possit; quae si exposuerimus, simul apparebit, qui locus et ordo Lucilio in satirarum historia explicanda et enarranda sit tribuendus. Primum igitur, ut iam vidimus, forma satirae discrepant. Ec- quis est autem, qui propter solam formae varietatem, praesertim cum satiricae poesis fines parum accurate circumscripti sint, duo diversa poesis genera statuenda censeat? Quamquam enim non nego formae naturam et rationem arte cohaerere cum poesis genere artificiosius exculto: tamen non tanti momenti potest esse, ut quae interno quodam argumentorum nexu totiusque compositionis natura connexa et cognata sint, ea disiungantur. Plane aliud vero est, si, ut Quintilianus l. c. fecit, unum idemque genus propter formae varietatem in com-

plures partes iuxta se positas distribuitur. Quid? Si quis satiras scripserit ita quidem, ut orationi numeris adstrictae solutam admiscuerit; num eum in satiricorum poetarum numero habendum esse negabimus? Alterum autem discrimen est, quod Lucilius argumenta poesis satiricae aliter tractavit atque Ennius. Vidimus enim, quanta acerbitate et quam acri vituperandi aculeo usus sit Lucilius, cum sine ullo hominum respectu ut iustus iudex vituperaret et perstringeret vitia singulosque nominatim afferret. Id magni quidem est momenti, tamen animus poetae et maior minorve obiurgandi modus non multum ad genus quoddam poesis in partes distribuendum valet. Quamquam enim ex animo poetae ingeniique facultatibus carminum pretium atque existimatio pendet, tamen genus ipsum eo non attingitur. Accedit, quod externarum rerum vitaeque publicae et privatae natura et conditio in satiricum poetam maiorem exercet vim quam in reliquos. Illa enim repugnantia, quae inter poetae ingenium et voluntatem et inter aequalium studia et voluntates intercedit, causa est, qua ad satiras componendas incitatur. Quae discrepantia quo maior est, eo maius etiam est carminum discrimen. Porro licentia publica legumque severitas aut clementia momentum quoddam habet in poetam satiricum carminumque naturam. Sed eo genus poesis ipsum non immutatur, quoniam eius conditio et institutio pendet ex aliis causis, quae in ingenii humani natura et cogitationum exprimendarum arte et ratione versantur. Quod cum ita sit, id satirarum genus, quod Ennius excoluit, non propterea a Luciliano discerni potest, quod ille modeste et sine ira hominum mores descripsit, hic vero homines ipsos acriter aggressus est eorumque nomina et vitia posterorum memoriae prodidit.

Iam quaerendum est, quo iure Lucilius, quem non novum plane genus poesis satiricae condidisse diximus, inventor dici possit, cum Ennius auctor eiusdem generis esse dicatur. Qua ratione Ennius auctor fuerit, iam supra exposuimus. Lucilius vero cur ab Horatio pro inventore habeatur, complures sunt causae. Ac primum quidem Lucilii satirae propius accedebant ad satiras Horatianas. Quae enim apud Ennium lineamentis tantummodo obiter significata erant, ea Lucilius certioribus finibus circumscripsit. Ennius vitae humanae conditiones depinxit, Lucilius vero hominum singulorum vitia nude exposuit; ille res, sicuti erant, descripsit animique sui motiones et sensus depressit, hic animi praesentium rerum deplorando statu incitati et exacerbati iram libere expressit; ille propensior erat ad laudandum, hic ad vituperandum; illi eximiorum Romanorum virtutes solatio esse poterant, huic magnus deperditorum civium numerus taedio erat. Propterea etiam factum est, ut, quamvis uterque eadem fere argumenta, hominum vitam et mores tractaret, Lucilius plane alia via ingrederetur. Accedit, quod Lucilius, cuius sensus et cogitandi ratio multo magis quam Ennii Romanam indolem et naturam exprimeret, Romanis ipsis in satiris suis magis cognatus esse videbatur eiusque satirarum, quamquam et ipsae argumenti varietate erant insignes, longe maxima pars ad mores Romanorum spectabat. Hanc vero satirarum institutionem postea Horatius reliquique poetae satirici secuti sunt, ita ut ea carmina, quae in hominum vita et moribus describendis versarentur, satirarum nomine insignirent. Num igitur mirabimur, cur Horatius eum, ex quo ipse in satiris vel maxime penderet cuique maximam vim et auctoritatem in excolenda poesi satirica tribueret, inventorem sui satirarum generis nominaverit? Quod cum ita sit, nihil causae videatur esse, cur Ennium auctorem satiricae poesis fuisse negemus, quoniam viam et rationem huius poesis generis primus indicavit reliquorumque oculos ad id genus, quod varie potest tractari, advertit.

Schulnachrichten

von Ostern 1845 bis Ostern 1846.

I.

Lehrverfassung.

Der Cursus begann den 31. März.

In **Prima** ertheilten 6 Lehrer den Unterricht in 32 Lehrstunden. Ordinarius war Director Linge. (Zweijähriger Cursus.)

1.) Religion lehrte Dir. Linge wöchentlich in 2 Stunden. Nach einer Einleitung sprach er über das allgemeine Bedürfnis der Religion, den Ursprung, das Wesen derselben, über die Religion in ihren allgemeinen Erscheinungsformen, in ihren historischen Hauptgestaltungen, und zuletzt über das Christenthum als besondere göttliche Offenbarung. Auch las er in der Ursprache und erklärte die ersten 15 Kapitel der Apostelgeschichte. 2.) Hebräisch lehrte Herr Schulamts-Candidat Dr. Mößler in 2 St. Wiederholung der Formenlehre nach Gesenius, aber mit Benutzung der Forschungen Ewalds; dazu die Hauptregeln der Syntar. Gelesen wurden aus dem Lesebuche von Gesenius die prosaischen Abschnitte S. 18—20 und 45—61 und die poetischen S. 82—93 und Seite 103—109. Die schriftlichen Exercitien bestanden in Übersetzungen aus dem Hebräischen ins Lateinische, nebst grammatischer Analyse. 3.) Griechisch 6 St. Dir. Linge erklärte des Demosthenes zweite Philipp. Rede und die über den Frieden; dann des Sophokles Ajas bis B. 1079 in 3 St.; auch hielt er in 1 St. Uebungen im griechischen Stil und leitete die Privatstudien in Homer's Ilias 8. u. 9. Gesang und in dessen Odyssee 9. Gesang. Herr Schulamts-Candidat Dr. Petermann erklärte erst des Sophokles Oedipus auf Kolonos B. 600 bis zu Ende; dann Thucydides I., 1—50., in 2 St. 4.) Latein 7 St. Dir. Linge erklärte in 2 St. aus Horazens Oden des 1. Buches 6 bis zu Ende des 2. Buches; dann dessen Briefe 1. Buch bis 10; auch leitete derselbe in 1 St. die Disputirübungen und die Privatstudien im Livius 24 B. Herr Dr. Petermann erklärte in 2 St. Cicero's Tusculanische Untersuchungen 3. u. 4. Buch. Derselbe leitete in 2 Stunden die lateinischen Stilübungen mit Correctur der freien Arbeiten und Exercitien. 5.) Französisch 2 St. Dir. Linge las in K. A. Menzels Handbuch die Abschnitte von Ségur l'ainé: La France avant la revolution; von Jomini: Sur la force nécessaire à chaque gouvernement; desselben Sur l'assassinat juridique de Louis XVI.; von Raymond de Sèze: Plaidoyer pour la défense de Louis XVI.; dann von Lacroix, Salvandy, Foy und La Baume. Auch wurden wöchentlich Extemporalien geschrieben. 6.) Deutsch in 2 St. Dir. Linge. In 1 St. wurde die Übung in mündlichen, entweder memorirten oder excerpirten oder ganz freien unvorbereiteten und in schriftlichen Vorträgen fortgesetzt. In 1 Stunde wurde die Geschichte der deutschen National-Litteratur größtentheils nach Koberstein's Grundriß, nachher unabhängiger bis zu Jean Paul Friedrich Richter vorgetragen. 7.) Philosophische Propädeutik in 2 St. Herr Professor Dr. Schubarth. Im ersten Halbjahr wurde die empirische Psychologie vom Begehrungsvermögen bis zu Ende, im zweiten Halbjahr der Logik erster Theil oder die Elementar-

lehre nach Dr. Jos. Beck's Grundriß vorgetragen. 8.) Geschichte lehrte in 3 St. derselbe. Im ersten Halbjahr wurde das Mittelalter mit der 3. und 4. Periode von 1096—1492 beendet, im zweiten Halbjahr die erste Periode der neuern Geschichte von 1492 bis 1661 nach E. A. Schmidt's Grundriß vorgetragen. 9.) Mathematik lehrte Herr Prorector Ender in 4 St. 1.) Prismatische und pyramidalische Körper und die Kugel nach dem 4. bis 6. Abschnitte der Stereometrie von C. G. Fischer. 2.) Geometrische Aufgaben über das Dreieck und Viereck, nach L. Öttinger. 3.) Fortgesetzte häusliche Uebungen in Gleichungen und Aufgaben des zweiten Grades. Zum Schlusse der Algebra die Theorie der diophantischen Aufgaben nach Fischer. 4.) Die Combinationslehre. 5.) Die ebene Trigonometrie bis zur Auflösung der schiefwinkligen Dreiecke. 10.) Physik lehrte derselbe in 2 St. Die Lehre von den tropfbaren und elastischen Flüssigkeiten, von der Musik und die Wärme, nach dem 2. Curs. von Heussi.

In **Secunda** ertheilten 7 Lehrer Unterricht in 32 St. Ordinarius war Herr Dr. Petermann. (Zweijähriger Cursus.)

1.) Religion. Bei diesem Unterricht wurde Secunda mit Prima combinirt. 2.) Hebräisch lehrte in 2 St. Herr Dr. Mößler. Die Formenlehre wurde ihrem wesentlichen Inhalte nach durchgenommen und sowohl durch schriftliche Exercitien, als durch die Lectüre einiger Capitel der Genesis eingeübt. 3.) Griechisch lehrte der Ordinarius in 6 St.: a) Homeri Il. III—V, v. 317. Privatim wurde gelesen XIV—XVII. 2 St. b) Xenoph. Anabas. I—II. 2 St. c) Syntax: das Wichtigste über den Gebrauch der Casus, Tempora und Modi wurde durchgenommen nach R. Kühner's griechischer Schulgrammatik. Dazu Correctur der Exercitien, 2 St. 4.) Latein lehrte derselbe in 8 St.: a) Cic. Orat. pro Milone. Livius XXI—XXII, 10. 3 St. b) Virgilii Aen. I—II. 2 St. c) Syntax nach der Anleitung zum Lateinschreiben von Krebs. Dazu Extemporalien und Correctur der Exercitien, Prosodie und metrische Uebungen. 5.) Französisch lehrte in 2 St. Herr Conrector Lucas. Aus K. A. Menzel's Handbuch wurde gelesen vom Anfange desselben bis S. 190 in 1 St. Übersetzen von Exercitien ins Französische und Correctur, 1 St. 6.) Deutsch lehrte Herr Dr. Petermann in 3 St. Grammatik, Übung im Disponiren und im Anfertigen von praktischen Aufsätzen und von Briefen, Correctur der deutschen Arbeiten, Übungen im Declamiren und im freien Vortrage. Aus Hiecke's Handbuche deutscher Prosa wurden passende Stücke erklärt und zum Theil memorirt. 7.) Geschichte lehrte Herr Conrector Lucas in 2 St. Die alte Geschichte in Verbindung mit Geographie wurde angefangen und fortgeführt bis zu der Geschichte der Griechen. Die Schüler machten historische Tabellen, memorirten Data, beantworteten schriftlich historische Fragen und hielten historische Vorträge nach eigener Wahl. 8.) Geographie lehrte derselbe in 1 St. Durchgenommen wurde Osterreich, Preußen, Baiern und Hanover. Die Schüler zeichneten Karten und beantworteten aufgegebenene geographische Fragen zu Hause. 9.) Mathematik lehrte Herr Prorector Ender in 4 St. a) Geometrie: die gesammte Planimetrie nach Fischers Leitfaden. b) Arithmetik: die Quadratzahlen und Quadratwurzeln; die allgemeine Potenzenrechnung und Anleitung zum Gebrauch der Logarithmen und die Gleichungen des ersten Grades. 10.) Physik lehrte derselbe in 2 St. und zwar die Experimental-Physik nach dem 1. Curs von Heussi bis incl. der Wärme.

In **Tertia** unterrichteten 7 Lehrer in 32 Stunden. Ordinarius war Herr Conrector Lucas. (Zweijähriger Cursus.)

1.) Religion lehrte nach Herrn Pastor Hentfels Abgang der Ordinarius, seit Michaelis Herr College Krügermann, der nach Schmidt's Grundsätzen der Evangelisch-Christlichen Religion in 2 St. die Christliche Sittenlehre beendete und daneben das Evangelium Matthäi las. 2.) Griechisch lehrte Herr Dr. Mößler bis Michaelis in 5 St., von da ab in 4 St.: a.) Grammatik:

die Formenlehre des Verbums, sowohl die regelmäßige, (diese zum Theil repetitionsweise) als die unregelmäßige, nach Kühners Elementargrammatik. Dazu wöchentlich schriftliche Exercitien aus demselben Buche. b.) Gelesen wurden aus Jacobs Elementarbuches S. 41—50, S. 77—87, S. 139—161 und S. 193—200. Hom. Odyss. I, 1—252 erklärte in 2 St. Herr Schulamts-Candidat Hanke. 3.) Latein lehrte Herr Dr. Mößler in 8 St. Von Ostern bis Michaelis in 4 St. Caesar de b. gall. IV und V. In den andern 4 St. wurden grammatische Übungen nach Zumpt's Grammatik und Dronke's Aufgaben zum Übersetzen ins Lateinische (1 Abtheilung) ange stellt; seit Michaelis wurden nur 3 St. auf die gramm. Übungen verwendet, sowie auf Caesar; in den übrigen 2 St. wurden ausgewählte Stücke aus Ovid's Verwandlungen, dem 1, 3, 8, 10 Buche gelesen und memorirt. Der Unterricht ist durchgängig nach Ruthardt'scher Methode ertheilt worden. 4.) Französisch lehrte der Ordinarius in 2 St. Aus Wilhelm Tell von Florian wurde übersetzt vom Ende des 2. Buches bis zum Ende des Ganzen. Ins Französische wurde theils mündlich, theils schriftlich übersetzt; es wurden die unregelmäßigen Verben eingeübt und Vocabeln gelernt. 5.) Deutsch lehrte derselbe in 2 St. Aufgaben über vorher besprochene Themen, meistens historischen Inhalts und Correctur dieser Arbeiten, sowohl mündlich als schriftlich. Dabei Declamiren mit Übung in freien Vorträgen historischer Gegenstände. 6.) Geschichte lehrte derselbe in 2 St. Geschichte des Mittelalters bis zur Entdeckung Amerika's, zum Theil nach Volger. Dabei Memoriren von Auszügen aus diesem Theile der Geschichte, verbunden mit schriftlicher Beantwortung historischer Fragen. 7.) Geographie in 1 St. nach Koon S. 170—250. 8.) Naturbeschreibung lehrte Herr Prorector Ender in 2 St. a.) Pflanzenkunde und Bestimmungen von Pflanzen nach der Flora von Moriz Eisner. b.) Die Schmetterlinge nach Gräfe und Ofen und mit Benutzung unsrer Schmetterlingsammlungen. c.) Die Anfangsgründe der Mineralogie mit einer Übersicht der Krystallographie unter Benutzung unsrer Krystallmodelle von G. Rose. 9.) Kalligraphie lehrte in 1 St. der Ordinarius nach lithographirten Vorschriften. 10.) Singen lehrte Herr Cantor Hoppe in 2 St. Er trug vor die Lehre von der richtigen Declamation und vom zweckmäßigen Gebrauche der musikalischen Verzierungen. Übungsstücke waren von Klein, Rungenhagen, Richter, Ries, Lorenz und Scholz. 11.) Zeichnen lehrte Herr Hanke in 2 St. freies Handzeichnen nach Vorlegeblättern. Auch einige Secundaner nahmen freiwillig an diesem Unterricht Theil.

In **Quarta** unterrichteten 6 Lehrer in 32 Stunden. Ordinarius war Herr College Krügermann. (Einjähriger Cursus.)

1.) Religion lehrte bis Michael Herr Krügermann in 2 St. Das erste und zweite Hauptstück des Lutherischen Katechismus wurde durchgegangen, außerdem einige geistliche Lieder gelernt. Zu Michaelis übernahm Herr Schulamts-Candidat Dr. Erner diesen Unterricht und verband dabei Quinta mit Quarta. In 1 St. wurde die Geschichte des A. und N. T. nach Morgenbesser durchgegangen. In 1 St. wurden die ersten drei Hauptstücke des Luth. Katechismus erklärt und Bibelstellen nebst Liederversen memorirt. 2.) Griechisch lehrte in 5 St. Herr Dr. Mößler: Formenlehre nach Kühners Elementargrammatik bis zu den Verb. contract. (inclus.) Sämmtliche griechische und deutsche Übersetzungsaufgaben in dem genannten Buche wurden mündlich und schriftlich übersetzt und die dazu gehörigen Vocabeln memorirt. 3.) Lateinisch lehrte in 8 St. Herr Krügermann. Einübung der Syntax nach Blume's Elementarbuch der lateinischen Sprache Thl. 2. durch wöchentliche Exercitien und Extemporalien, die von dem Lehrer zu Hause corrigirt wurden. Daneben Lectüre aus Blume's Element. Thl. 1., Memorirübungen nach Ruthardt'scher Methode und Wiederholung der Formenlehre. 4.) Französisch lehrte derselbe in 2 St. Leseübungen; Einübung der Declination, der regelmäßigen Conjugation, der Pronom's

und der ersten syntaktischen Regeln, nach Schifflin's Anleitung 1. Curs. 5.) Deutsch lehrte bis Michaelis in 3 St. derselbe. Grammatische Analyse profaischer und poetischer Stücke aus dem Preussischen Kinderfreund Theil 2. Uebungen im Declamiren und freien Erzählen. Die schriftlichen Arbeiten bestanden theils in Nacherzählungen, theils in Briefen über Gegenstände, die vorher mit den Schülern besprochen worden. Zu Michaelis übernahm Herr Hanke diesen Unterricht und setzte ihn in der bisherigen Weise fort. 6.) Geschichte und 7.) Geographie lehrte Herr Krügermann in 2 St. Geschichte des Mittelalters nach Dr. Beck's Leitfaden, und Übersicht von Mitteleuropa nach Schacht's Kleiner Schulgeographie. 8.) Naturbeschreibung lehrte derselbe in 2 St. Beschreibung der Haupt-Thierformen zur Kenntniß der Ordnungen der vier höheren Thierclassen. 9.) Geometrie lehrte Herr Schulamts-Candidat Dr. Erner in 2 St. und zwar die ersten drei Abschnitte von Fishers Auszug aus der Geometrie. 10.) Rechnen lehrte Herr Krügermann in 2 St. Wiederholung der Bruchrechnung; Anwendung der Schlussrechnung oder des Raisonnement auf die bürgerlichen Rechnungsarten. 11.) Kalligraphie lehrte derselbe bis Michaelis in 2 St., nach dieser Zeit in 1 St. Die häuslichen kalligraphischen Uebungen wurden von dem Lehrer beaufsichtigt. 12.) Singen lehrte in 2 St. Herr Cantor Hoppe; er trug vor von der Dynamik, insbesondere von den musikalischen Verzierungen. Übungsstücke waren Motetten und Arien von Rink, Schicht, Scholz und Böhmer. 13.) Zeichnen lehrte Herr Hanke in 2 St wie in Tertia.

In **Quinta** lehrten 5 Lehrer in 31 St. Ordinarius war Herr Dr. Erner. (Einfähriger Cursus.)

1.) Religion lehrte, nachdem Herr Krügermann diesen Unterricht abgegeben hatte, Herr Dr. Erner in 2 St., Quinta mit Quarta combinirend, von Michaelis an. a.) Biblische Geschichte des A. u. N. T. nach Morgenbesser in 1 St. b.) Erklärung der ersten drei Hauptstücke des Luther. Katechismus; auch wurden Bibelstellen und Liederverse memorirt, in 1 St. 2.) Latein lehrte Herr Dr. Erner in 9 St. Durchgenommen wurde die Formenlehre und die im 1. und 2. Thl. des Latein. Elementarbuches von Blume für Quinta bestimmten Abschnitte. Die deutschen Stücke wurden alle schriftlich ins Lateinische übersetzt und vom Lehrer zu Hause corrigirt. 3.) Deutsch lehrte derselbe in 4 St. Erklärt und geübt wurde der einfache Satz und der durch Nebensätze erweiterte an Lesebüchern aus dem 1. Thl. des Preussischen Kinderfreundes. Außerdem wurden mündliche und schriftliche Uebungen angestellt im Nacherzählen gelesener oder gehörter Geschichten. Wöchentlich wurde ein Gedicht gelernt. 4.) Geschichte lehrte derselbe in 2 St.: Uebersicht der wichtigsten Begebenheiten aus der alten Geschichte, nach Beck's Leitfaden. 5.) Geographie lehrte derselbe in 1 St. Das Wichtigste aus der mathematischen und physischen Geographie mit besonderer Berücksichtigung Europa's. 6.) Naturbeschreibung lehrte derselbe in 2 St. Es wurden durchgenommen die Amphibien, Fische, Insekten und Säugethiere. Benutzt wurden die Fischer'schen Wandtafeln und Oken's Abbildungen. 7.) Rechnen lehrte derselbe in 4 St. Erklärt und geübt wurden die vier Species mit ganzen und gebrochenen Zahlen, nebst ihren wichtigsten Anwendungen im bürgerlichen Leben. Benutzt wurden Stubba's Rechenhefte. 8.) Kalligraphie lehrte Herr Corrector Lucas in 3 St. nach lithographirten Vorschriften. 9.) Singen lehrte Herr Cantor Hoppe in 2 St.: Elementarunterricht. Vorgetragen wurde die Rhythmik, insbesondere die Lehre von den verschiedenen Tonarten. Die Übungsstücke waren von Nägeli, Hahn, Richter, Scholz und Hoppe. 10.) Zeichnen lehrte in 2 St. Herr Hanke: die Anfangsgründe des freien Handzeichnen, als Anwendung einzelner Sätze der Formenlehre.

Den Religionsunterricht für die katholischen Schüler des Gymnasiums ertheilte in 2 Abtheilungen, von welcher jeder wöchentlich eine Stunde zugewiesen war, Herr Pfarrer Tschuppik. In der obern Abtheilung wurde ein Überblick über die Kirchengeschichte nach dem Handbuche von C. Barthel gegeben und dann zur Lesung der ersten acht Kapitel des Evangeliums Matthäi im Grundtexte, mit Hinweisung auf die Glaubens- und Sittenlehren übergegangen. In der untern Abtheilung, bestehend aus den Schülern der Quarta und Quinta, wurde nach dem Katechismus für die reifere katholische Jugend von C. Barthel, die Glaubenslehre bis einschließlic zu der über die Kirche vorgenommen.

Als wesentliche Veränderung im Unterrichtsplane muß hervorgehoben werden, daß der Zeichnen-Unterricht seit Michaelis für alle Schüler der Tertia eingeführt wurde, daß selbst einige Secundaner freiwillig an diesen Lectionen Theil nehmen. Schon seit vielen Jahren haben die Nichtgriechen der Quarta in 2 Parallelstunden beim Director im Französischen Unterricht, zu welchem auch 12 Quintaner, die schon einige Vorkenntnisse dieser Sprache mitbrachten, Zutritt hatten.

Auch benutzten mehrere unserer Schüler die Gelegenheit zu Privatunterricht, im Lateinischen und Französischen bei Herrn Krügermann, im Hebräischen, Griechischen und Lateinischen bei Herrn Dr. Mößler, im Lateinischen und Französischen bei Herrn Dr. Erner, in der Musik bei Herrn Cantor Hoppe und Herrn Organist Schneider. Auch ließ Herr Dr. Erner, was höchst verdienstlich ist, täglich einige Stunden lang Schüler der untern Classen, wenn es die Eltern wünschten, ihre Schularbeiten und andere Arbeiten in seiner Wohnung unter seiner Aufsicht machen.

Auch die Turnübungen wurden fortgesetzt. Außer 53 Gymnasiasten nahmen Theil daran 53 Schüler der evangelischen, 5 aus der katholischen Stadtschule und 16 aus andern Unterrichtsanstalten. Wir wünschen diese Übungen auch im bevorstehenden Sommer fortsetzen zu können, zweifeln aber daran, da die Kosten des letzten Sommer noch lange nicht gedeckt sind. Vielleicht gelingt es dem Eifer des hochherzigen Turnvereins unserer Jugend diese Kräftigung gegen die Mühen des Lebens zu bewahren.

Die Verordnungen des Königlichen Hochpreislichen Provinzial-Schul-Collegiums hier zu verzeichnen, desgleichen die übrigen Schulnachrichten vollständig zu liefern, ist diesmal wegen heftiger Erkrankung dessen, der dieselben redigirt, unmöglich.

II.

Chronik.

Es war ein unglückliches Jahr für uns. Wir verloren einen vieljährigen treuen Mitarbeiter an unsrer Lehranstalt, den Collega Primarius Paul. Er starb am 17. Junius. Wie groß der Verlust sei, den die Lehranstalt hierdurch erlitt, wissen alle seine zahlreichen, sowohl früheren als späteren Schüler; dies zeigte auch die allgemeine Theilnahme an seinem Begräbniß. Auch verloren wir durch den Tod drei liebe Schüler. Erst starb der Quartaner Paul Ender am 12. März 1845 am Scharlachfieber, und drei Wochen später, am 3. April, starb der Tertianer Erich Müller an derselben Krankheit. Am 22. März 1846 entriß uns der Tod den Tertianer Paul Crusius an einer Unterleibsentzündung. Zum Andenken aller drei Hingeschiedenen wurden von ihren Classengenossen und Freunden Trauergedichte gedruckt und ausgegeben.

Veränderungen im Lehrer=Personal. Am 13. Mai meldete Herr Superint. Nagel, daß er sein Amt am Gymnasium als Lehrer der Religion und des Hebräischen niederlege, und am 11. August schrieb Herr Diaconus Hentel, daß er das hiesige Evangelische Kirchen= und Schul=Kollegium wegen Überhäufung mit kirchlichen Amtsgeschäften ersucht habe, ihn von der fernern Ertheilung des Religions=Unterrichts im Gymnasio zu entbinden, und daß er vom Gymnasium Abschied nehme. Die erledigten Lehrerstellen werden noch vertreten; der definitiven Anstellung neuer Lehrer sehen wir entgegen. Einige Lehrer erkrankten im Laufe dieses Jahres und wurden durch ihre Collegen vertreten.

Schulfeierlichkeiten. Der Rede=Actus zum Schluß des Herbst=Examens wurde wiederum auf das Geburtsfest Sr. Majestät des Königs, auf den 15. October verlegt und in gewohnter Weise mit Reden und Gesängen gefeiert. Auch des großen Reformators, Dr. Luther's, dreihundertjähriger Todesgedächtnistag wurde vom Gymnasium am 18. Februar mit Gesang und einem kurzen Vortrage des Direktors gefeiert und bei dieser Feier 20 Exemplare der von des Herrn Ministers Eichhorn Excellenz geschenkten Denkschrift von C. F. August vertheilt.

III.

Statistische Nachrichten.

Neue Schüler wurden eingeführt zu Ostern: 16,
zu Michaelis: 9.

Bestand bei Eröffnung des Cursus:

	I.	II.	III.	IV.	V.	zusammen
zu Ostern:	10.	21.	17.	27.	27.	102.
zu Michael:	11.	16.	17.	23.	28.	95.

Der für den Abgang zur Universität gesetzlich vorgeschriebenen Prüfung haben sich 3 Primaner unterzogen, die am 16. März unter dem Vorsitz des Königl. Consistorial= und Schul= Rathes Herrn Menzel geprüft wurden, von denen aber nur Einer: Reinhold Schneider, das Zeugniß der Reife erhielt. Er ist geboren zu Sorau in d. N.=L., alt 20½ Jahr, auf dem Gymnasio 9 Jahre, in Prima 3 Jahre, wird Theologie in Breslau studiren.

IV.

Ordnung der Prüfung und des Rede=Actus.

Donnerstags, den 2. April, Nachmittags um 2 Uhr.

Gefang der ersten Sing=Classe und der Sänger aus den obern Classen: Motette von Otto Lorenz;
Erhebt den Herrn in frohen ic.

P r i m a.

Physik — Herr Prorector Ender.

Thucydides — Herr Schulamts=Candidat Dr. Petermann.

Geschichte — Herr Professor Dr. Schubarth.
Certamen Franzianum (Wettstreit der Primaner um die Franzische Prämie) — Herr Dr. Petermann.

Freitags, den 3. April, früh um 8 Uhr.

Secunda.

Gesang der Secundaner: Choral.

Lateinisch — Herr Dr. Petermann.

Ernst Schubarth, aus Hirschberg: Die Brautfahrt, von Friedr. v. Eichendorff.

Mathematik — Herr Prorector Ender.

Gustav Westphal, aus Schmiedeberg: Roms Einrichtungen zu einem herrschenden Staats- und Kriegsgebäude. Aus Herder's Ideen u.

Griechisch — Herr Dr. Petermann.

Friedrich Berneck, aus Neusalz: Virgil. Aen. II, 506—558.

Tertia.

Religion — Herr Collega Krügermann.

Robert Wenzel, aus Kaiserswaldbau: Ovid. Metam. I, 348—415.

Gustav Göbel, aus Ober-Wiesla: Herakles, von Tiedge.

Lateinisch — Herr Schulamts-Candidat Dr. Mößler.

Ferdinand Landsberger, aus Hirschberg: Nero, von Fr. v. Sallet.

Arwin Eschenhorn, aus Breschen: St. Peter und Talleyrand, von Arthur v. Homburg.

Leopold Rüstner, aus Breslan: Das Banditenbegräbniß, von Freiligrath.

Schlußgesang der Tertianer: Motette von Call: Wie lächelt so heiter die ganze Natur.

Nachmittags, um 2 Uhr.

Quarta.

Gesang der Quartaner: Arie von Schulz: Betet an, laßt uns lobsingen.

Lateinisch — Herr Krügermann.

Richard Hergesell, aus Groß-Hartmannsdorf: Das Opfer, von Seume.

Georg Menzel, aus Landeshut: Der Fleischer von Constanz, von Schwab.

Richard Pfeifer, aus Goldberg: Das Brot des heiligen Iodocus, von Kosegarten.

Richard Tilesius, aus Hirschberg: Der Schelm von Bergen, von Smets.

Griechisch — Herr Dr. Mößler.

Herman Seefeldt, aus Pofnitz: Beyros und sein Pferd, von Schmidt-Phiselsbeck.

Ludwig Heimann, aus Hirschberg: Die Ameise, von Herder.

Richard Schliebener, aus Hirschberg: Die wiedergefundenen Söhne, von Herder.

Quinta.

Geographie und Geschichte — Herr Schulamts-Candidat Dr. Erner.

Paul Troll, aus Hirschberg: Der Schläfrige, von Castelli.

Carl Kirstein, aus Hirschberg: Der reichste Fürst, von Kerner.

Oskar Günther, aus Hirschberg: Antäos, von Fr. Kind.

Louis Vallentin, aus Hirschberg: Der Erbkönig, von Göthe.

Robert Hering, aus Hirschberg: Des Sängers Fluch, von Uhland.

Carl Schubarth, aus Hirschberg: Des Kaisers Bart, von Wackernagel.
 Immanuel Landsberger, aus Hirschberg: Prinz Eugen, der edle Ritter, von Freiligrath.
 Eginhard Wehrsig, aus Hirschberg: Blicke auf die Vögelein, von Jacobi.
 Cuno Wander, aus Hirschberg: Die beiden Grenadiere, von Heine.
 Adolph Schubert, aus Straupitz: Rudolphs Ritt zum Kaisergrabe, von Kerner.
 Theodor Rosemann, aus Liebenau: Der blinde König, von Uhland.
 Ditto Rosemann, aus Liebenau: Das Feuer, aus Schillers Glocke.
 Heinrich von Bock, aus Probsthain: Andreas Hofer, von J. Moser.
 August Husfeldt, aus Hamburg: Der Schenk von Limburg, von Uhland.
 Schlußgesang der Quintaner: Arie von Nägeli: Du strömest hohe Jugendkraft ic.

Sonnabends, den 4. April, Vormittags um 9 Uhr.

Rede: Actus.

Eröffnung durch Gesang der Motette von Ditto Lorenz: Wir bringen, Jehovah ic.
 Hierauf werden folgende Primaner von ihnen selbst ausgearbeitete Versuche vortragen:
 Paul Krause, aus Schreiberhau: Über die sittliche Kraft des Geschichtstudiums. Lateinisch.
 August Kettner, aus Schönau: Die Pflichten des Jünglings gegen das Vaterland. Deutsch.
 Carl Rieger, aus Hirschberg: Die ganze Natur beweist das Dasein Gottes. Französisch.
 Carl Genolla, aus Hirschberg: Warum schritt die deutsche Sprache in ihrer Ausbildung langsamer vorwärts als die übrigen gebildetsten Sprachen Europa's? Deutsch.
 Adalbert von Erichsen=Trolle, aus Gnadenfrei: Die Macht der Begeisterung. Deutsch.
 Reinhold Schneider, aus Sorau, der die Universität bezieht, wird Abschied nehmen.
 Abschiedsgesang, gedichtet von G. Troll, aus Hirschberg, componirt von Carl Rieger.
 Benno Höhne, aus Bunzlau, sagt dem abgehenden Freunde im Namen der bleibenden Lebenswohl.

Dann wird Herr Prorector Ender die Translocation bekannt machen und den Abgehenden entlassen.

Zu geneigter Theilnahme sowohl an dieser Schulfeier im Actus-Saale im Cantorhause, als auch an den vorangehenden Prüfungen, die wir im Lehrzimmer der Secunda halten, werden alle Hohe Gönner und Freunde unsrer Lehranstalt, namentlich der Hochverehrte Königl. Compatronats-Commissarius des Gymnasiums und das Wohlwöbliche Evangelische Kirchen- und Schul-Collegium, die Hochwürdigten Geistlichen aller Confessionen, sämmtliche Militair- und Civil-Behörden, die Gelehrten und Gebildeten jedes Standes und jedes Faches und insbesondere die Eltern und Vormünder unsrer Schüler, hierdurch ehrerbietigst und ergebenst eingeladen.

Montags, den 20. April, beginnt der neue Cursus mit Einführung der neuen Schüler. Eltern und deren Vertreter, die jetzt ihre Söhne unsrer Lehranstalt übergeben wollen, werden mich bis zum 19. April zur Prüfung und Aufnahme derselben bereit finden.

Hirschberg, den 27. März 1846.

Dr. Finge,

Königl. Director und Rector des Gymnasii.